

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄՍԱԿԱՆ

Ա. Զ. Կ. Ր. Օ. Ն. Բ. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ
ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ. ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ
ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԳ

ՏԵՏՐ ՉՈՐՐՈՐԳ — ԱՊՐԻԼ 1874

Ա. Արդե պապական

Բ. Եբրայեցոց ժող հանրաքննելու հասարակ

Գ. Առաջին խնդիր . — Որոշանքների հայ վարժարանի

Դ. Արշալույսի Ուսանողի խնդիր

Ե. Վերջ . — Առաջին խնդիր . — ժող պատահած դեպքի մասին

Զ. Դասեր արդեն արժանապատիվ

Է. Բանասիրական խնդիր . — Մարդկանց յարաբերություն

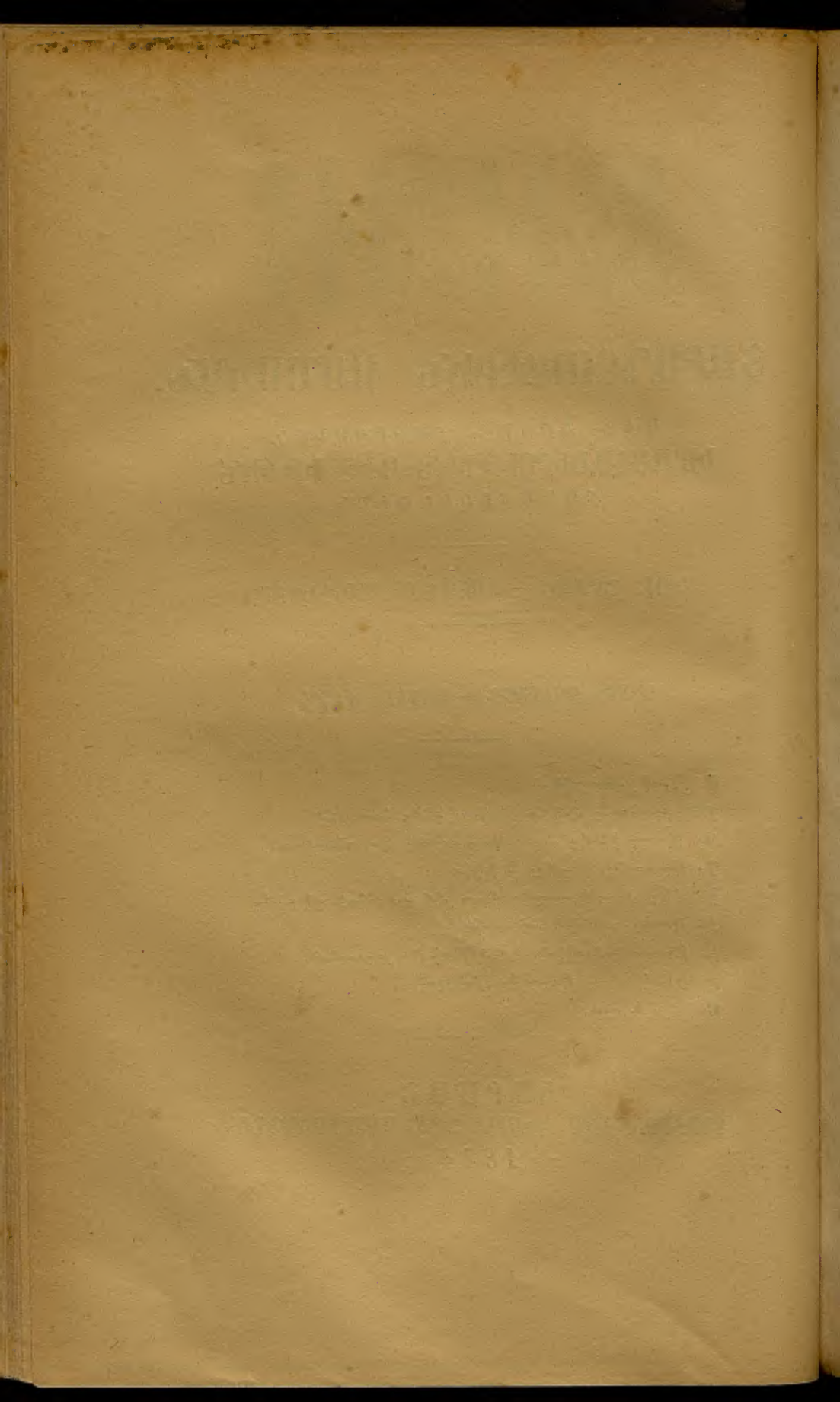
Ը. Առաջ . — Վերջին և Մանկան

Թ. Այլ և այլ

ՅԱՐՄԱՇ

ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՍ Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

— 1874 —

ԱՐԴԻ ՊԱՊՈՒԹԻԻՆ

Եկեղեցին, Գրիստոսի հաւատացելոց միութիւնը՝ իրեն մի գլուխ եւ հիմն ունի զՅիսուս Գրիստոս. եւ ինչպէս մի է գլուխը, նոյնպէս մի են եւ անոր անդամք. Հայ, Յոյն, Հրեայ, Խուժ, Դուժ, Սկիւթացի, Պարսիկ եւ այլն, որոնք որ նոյն հիման վրայ հաստատուած եւ նոյն գլխոյն հետ միացած են, չունին խտիր ո՛չ երկրի վրայ, եւ ոչ երկնից՝ մեր բուն եւ յաւիտենական հայրենեաց մէջ:

Այս անխաղաղութիւնը սովորեցուց մեզ նոյն ինքն Փրկիչը ՚ի ծովն արկեալ ուռկանին առակաւ, ուր ամեն ազգակոնք ժողովեցան, եւ ապա խոտաններն ՚ի բաց ձգուեցան. ամեն տեղ անխտիր իւր սուրբ աւետարանը քարոզելով, եւ առաքելոց եւս ընդ ամենայն աշխարհ եւ ընդ հեթանոսս քարոզել եւ զանոնք աւետարանին աշակերտել պատուիրելով: Ինքն էր՝ որ ըսաւ. Եղե՛ք ձեռք եւ ձե հովիւ. (Յովհ. Ժ. 16): Գնացե՛ք այսո՛հեպէս աշակերտեցե՛ք գոմնայն հեթանոսս. (Մատթ. Իբ. 19):

Ճշմարիտ վարդապետին ճշմարիտ աշակերտք իրենց բաւանդեալ պատուէրն ու պաշտօնը փառաւորեցին բոլոր

աշխարհի վրայ . նախնի հաւատացելոյ վարքը՝ ինչպէս բացորոշ կենդկացացունէ մեզ առաքելոյ դործոյ դրինք սուրբն Ղուկաս , եւ առաջին դարուց քրիստոնէից կենցաղը՝ յայտնի ապացոյց են թէ՛ այն հաւատար եղբայրու թեան՝ որով մի սիրտ եւ մի անձն էր բոլոր հաւատացելոյ բազմութիւնը , եւ ամեն բան հասարակաց կրօնէին, եւ թէ՛ այն բարոյական միութեան՝ որոյ յօդ եւ կապ է սուրբ Հոգին , եւ հիմն հաստատութեան՝ Յիսուս Քրիստոս :

Ընդհանուր եկեղեցւոյ վրայ Քրիստոսի անունը կը կանչուի , եւ ոչ այս կամ այն առաքելոյն անունը , թէ՛ պէտ եւ ՚ի շինութիւն եւ ՚ի հաստատութիւն եկեղեցւոյ արիւննին թափեցին : Պատահեցաւ նախնի հաւատացելոյ մէջ՝ որ ոմանք Պօղոսի եւ Ապօղոսի եւ ոմանք կեփայի անուամբ բաժանեցան : Սուրբ Պօղոս Տիրոջ մարմնոյն՝ այն ինքն է եկեղեցւոյ այս պատառման վրայ սոսկալով՝ խստիւ կ'յանդիմանէ եւ կգրէ . Իսկ երբ Բաթանեոսը ընէ յէ Գրէգորոս . Գրէ Պօղոս ՚ի խաւելաւ է Գան յէր , Իսկ Գան Պօղոսը՝ Գրէ Գրէգորոս : (Ա. Կրն. Ա. 13) : Եւ այսպէս մէջերնին մեծադատած խտիրը բառնալով՝ փոխանակ իւր վրայ եղած պարծանաց ուժ տալով՝ զՔրիստոս կբարձրացունէ եւ կհօշակէ հիմն եւ գլուխ եկեղեցւոյ , եւ զանիկա կընէ պարծանաց առարկայ :

Որչափ որ նախնի հաւատացեալք՝ անխտիր ՚ի Քրիստոս Յիսուս եղբայրութեան սիրով կապուած , եւ աշխոյշ պաշտօնեայները՝ Սրբազան առաքեալք եւ իրենց յաջորդք իրեւ հովիւ , տեսուչ եւ երկցակից եւ հաւատարապատիւ եղբարք իրենց հօտին նախանձով վառուած՝ իրենք զիրենք սիրոյ վարդապետին ճշմարիտ աշակերտներ կընծայէին . բիւր աւետոս՝ որ ժամանակ անցաւ , եւ աշխարհական շահասիրութեան եւ գողոզ փառամոլութեան օգին նոյն նախանձելի կապը խցելու եւ ջնջելու ելաւ , խտիր գնելով ոչ միայն մասնական եկեղեցեաց մէջ , այլ եւ միեւնոյն ազգի եկեղեցւոյ մէջ , որով մէկն զմիւսը եկեղեցւոյ միութենէն խլուած զատուած կնկատէ , եւ երկնից արքայութեան դռներն ընկերին դէմ կ'փակէ :

Նոյն իսկ առաքելական դարուն մէջ յերաւի պակաս չեղան ընդդիմահարներ , որոնք մոլորութեամբ եւ հերձ ուսածով նորահաստատ եկեղեցւոյ եւ անոր պաշտօնէից դէմ զինեւելով ոգորեցան , որպիսիք էին Սիմոն մոզ , Հիմենոս , Փիլետոս , Աղեքսանդրոս դարբին , Կերին , Թաղիք եւ այլն . բայց անոնք ամենքն ալ իրրեւ կատաղի ալիքներ՝ Գրիստոսի ՚ի դրանց դժոխոց անյաղթելի եկեղեցւոյ հիման զարնուելով վշրեցան , եւ բնաւ չկրցան զանհկա խախտելու յաջողիլ :

Այսպէս աւյայտուն Գրիստոսի պարծող՝ բայց իրենց մէջ չարաչար պառակտեալ մասնական եկեղեցեաց ցաւալի պառակտումները՝ Թէպէտ մեծամեծ չարիք սպառնացան առաքելական աւանդն անտրատ պահող ընդհանրական եկեղեցւոյ , բայց ս'չ ինչ կրցան եւ պիտի կրնան ընել :

Այս պառակտմանց նախապատճառ եղաւ Հռովմայ եպիսկոպոսաց դերիշխանութեան անյադ բաղձանքը , որով երբեմն Հռովմայ ունեցած քաղաքական իշխանութեան բարձր դրից համեմատ՝ իրենք ալ հոգեւորապէս եկեղեցւոյ մէջ բարձր դիրք ունենալ եւ իրրեւ միապետ եւ դերագոյն հովուապետ ճանչցուիլ փախաբեցան :

Մինչեւ մեծն Գրիգոր պապ՝ որ վեցերորդ դարուն վերջերը Պեղագիոս Բ . ի յաջորդն է , Հռովմայ եպիսկոպոսաց վրայ այս ամբարտաւան ողին չկրնար նշմարուիլ :

Այն ժամանակէն ասդին է՝ որ Հռովմայ եպիսկոպոսաց փառամոլութեան գեւը տակաւ առ տակաւ կսկսի եղլիւր ածել դուռդութեամբ , եւ եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը վրդովելու պատճառ ըլլալ , նորանոր պահանջումներ երեւան հանել , եւ ինք զինքը քաղաքական եւ հոգեւոր իշխան , Գրիստոսի ղլխաւորիւն , գլուխ եւ իշխան եկեղեցւոյ , եւ վերջնրս ալ անսխալ հրատարակել , եւ ասով Աստուծոյ մէկ անկապտելի ըստորագրելին՝ եւ սուրբ Հոգւոյն առաջնորդութեամբ Յիսուս Գրիստոսէ ընդհանուր եկեղեցւոյ տրուած անսխալութեան յատկութիւնն յափշտակելու յանդգնել :

Այս անտանելի եւ անպատեհ պահանջումներով՝

բնական էր որ Հռովմ եկեղեցւոյ միութենէն պիտի հերձանէր , եւ հետ զհետէ պիտի հասնէր այն վիճակին՝ ուր կգտնուի այսօր , թագաւոր — քահանայապետն իւր աշխարհական թագէն մերկացեալ , ինչպէս կանխաւ հեռատեսեցին խեղացի մարդիկ * .

Ընդհանուր կրօնից մէջ՝ յորս հանդերձեալ կենաց հաւատքը իրեն յատուկ և գերադոյն տեղն ունի , կը տեսնենք այն սկզբունքը՝ որով իրմէ դուրս գտնուող բոլոր ազգերը յաւիտենականապէս ապրելու երանութենէն կզրկէ : Ասիկա ապացոյց չուզէր . ամէն ծուռ կամ չխաակ կրօնի ծառայող այս սկզբունքն իւր հաւատոյ հիմն ունի .

Մեր սուրբ կրօնքն ալ այս վարդապետութիւնն ունի Յիսուսի Քրիստոսի խօսքերուն վրայ հաստատուած . Ոչ ոչ հասարակ , հոսոսարեցի . (Մէլ . ԺԶ . 16) : Ելէ ոչ ոք ծնի ' երբ և ' ե հոգւոյ ' ոչ կարէ հասնել յարայութեն Աստուծոյ : (Յով . Գ . 5) : Բայց ասիկա ալ չարաչար դործածեց Հռովմ , չէ թէ միայն օտարահաւատ ազգաց դէմ , այլ նոյն իսկ քրիստոնեայ և ուղղափառ եկեղեցեաց դէմ , հրատարակելով թէ՝ Աստուծոյ եկեղեցւոյն Հոգւոյ չէ փութիւն . Թէպէտ և ոմանք խեղաթիւր մեկնութեամբ արդարացեալ կուղեն այս նախադասութիւնը , որպէս թէ Հռովմայ եկեղեցի ըսելով՝ ընդհանուր եկեղեցին հասկցուի , և այդ խօսքով ըսել ուղղուի՝ թէ արտաքոյ ընդհանուր եկեղեցւոյ չիք վերկուծիւն . Սակայն ո՞վ կրնայ ուրանալ՝ որ այս նախադասութիւնն իւր մէջ կառնու միայն և միայն Հռովմայ պապին գլխաւորութիւնն ու իրաւասութիւնը ճանչցող ժողովուրդները , և անկէց անկախ եկեղեցիները վրկուծենէ զուրկ կհամարի : Թողունք որ Հռովմ արքայութեան դռները մեր դէմ

* Մերայ կեթէ իւր Հերձուածող պապութիւն դործոյն յառաջարանին սկիզբը տարիներով յառաջ կդրէ՝ « Իւր (պապին) թագաւորութեան վրայ չէ մեր խօսելիքը , եւ ինչ հարկաւոր է , ան քիչ ատենէն պիտի կործանի , ինչպէս որ նախասահմանութիւնը վճռած է : Ստարական սուկններ եւ ջառագոյններու իմաստակութիւնք ալ չափի կրնան զինքը վրկել : »

ալ վիակէ , բայց թէ իւր եպիսկոպոսաց՝ այն է պապերու միապետութեան և գլխաւորութեան տենչանքն՝ ինչ ձիւն բերաւ զանաղան աղգաց՝ և մասնաւորապէս մեր աղգին գլխուն , մտածելն անդամ կըստմնեցնէ զմեզ :

Միջին դարէն և անկէջ ասդին՝ մասնաւանդ մեր աղգին քաղաքական կառավարութեան տկարացած ատենները՝ զանաղան միջոցներով սկսան մեր աղգին և եկեղեցւոյն վրայ ալ աղգեցութիւն բանեցնելու ելնել , երբեմն խաբէութեամբ օգնութիւն յուսադրելով , և երբեմն մեր այս կամ այն կաթողիկոսները թակարդելու կամ անոնց տկար կողմը բռնելու համար՝ նամակներ և ուրիշ ընծայներ խրկելով :

Այս ֆնաստկար քան թէ օգտակար յարաբերութիւնն աւելի Ռուբինեանց թագաւորութեան ատեն կտեսնուի , ուր շար մը լատինացեղ թագաւորներ , ինչ պէս կոստանդին , Գուխտոն և այլք , մտադրեցին աղգը լատինականութեան մատնել : Բայց շուտով աղգին արդար շայրութիւն և պատուհասին հանդիպեցան :

Ունիթօր (Բարսիլ) ըսուած կարգ մը աղգադաւ և աղգուբաց մարդոց արարքն ալ մեծ տեղ մը կըռնէ այս միջոցներուս : Լատինականութեան այս որոմնացանութիւնը կեդրոնացած էր Սիւնեաց աշխարհի Զահուկ գաւառը , որ հետզհետէ տարածեցաւ Նախիջևան , Երընջակ և Գողթան գաւառներուն մէջ և ուրիշ քանի մը տեղեր : Այն չարանենդ մարդոց գէմ զինեցան նոյն ժամանակի երեւելի մարդոցմէն Նսայի Նչեցւոյն աշակերտ Յովհաննէս Որոտնեցին , և իւր ուշակերտը Գրիգոր Տաթևացի* , Մաղաքիա վարդապետ և այլք :

Որչափ որ առնք բանիւ և գրով ախոյեան կանգնեցան մեր Ս. Եկեղեցւոյ և աղգին , չենք կրնար ըսել՝ թէ աղգերնիս մեծ կորուստ չունեցաւ Ունիթօրաց երեսէն :

Անոնց պատճառաւ գտգեցեա աղգին թագաւորու

* Վենետիկոյ Մխիթարեանք իրենց յօրինած Եկեղեցական պատմութեան մէջ զՏաթևացին խոտլայոյզ եւ հակառակասէր կկոչեն : անշուշտ Ունիթօրաց գէմ զնելուն համար :

Թեան տկար դաւադանք չաւառ և խաղառ ջախջախեցաւ . վասնզի ազգին ներքին խաղաղութիւնը վրդովելով՝ անկարող ըրին բոլորովին արտաքին թշնամեաց դիմակալելու : Անոնց միջոցաւ շատերն իրենց մայրենի եկեղեցւոյն ծոյէն սարսեան , և կրօնիւք և աղբութեամբ լատինացան : Վերջապէս անոնք էին՝ որ ազգին մէջ լատինականութեան խմորը ձգեցին , և պապութեան աղղափուս աղբեցութիւնը տարածելու գործիք եղան :

Այսպէս աղբերնիս ո՛րչափ ծանր զոհեր տուաւ բռնութեան , հրոյ և սրոյ եւ այլանդէն կրօններու , նոյնչափ եւ պապականութեան : Ո՞վ կրնայ մոռնալ լեհաստանի Հայոց յիշատակը , եւ անօրէն նիկոյի անունը հնդգովել , Թոդունք հինը , դեռ վերջին ատեններս բաւական մեծ բաղմութիւն մ' յափշտակեց պապականութիւնը , որով այսօր հաղարաւոր Հայեր իրենց մայրենի եկեղեցւոյ ծոյէն խլած եւ բաժնած է , առաջները հաւատացնելով՝ թէ Հայոց եկեղեցին մնորեալ է , փրկւածութիւն չունի , հերձուածող է , անոր կապուողը դժուարաց որդի է եւայլն , եւ այս՝ սկզբունքն անոնց սրտին մէջ արմատացնելու համար՝ արդիւնելով որ եւ է կրօնական հաղորդակցութիւն իրենց համարիւն եղբարց հետ , մինչեւ անգամ մոլեռանդութեամբ՝ իբրեւ հայ հայերէն լեզուաւ խօսիլը մեղք համարել տալով :

Բայց պապութիւնը՝ որ այսչափ դարերէ հետէ ուրիշ աղբաց վրայ քաղաքական աղբեցութիւն բանեցնել կարենալու համար՝ դուն գործեց իւր ինքնահնար պետութեան և նորածն գերիշխանութեան մէջ՝ հոգւոց վրայ ալ տիրապետելու , եւ իւր ծայրայեղ պահանջումները մերժողները իբրեւ հերձուածող բանադրանաց շանթերով սարսափեցնելու , ի՞նչ շահեցաւ արդեօք , կամ ստուգիւ ո՞վ եղաւ հերձուածը . — աւելի կորսնցուց քան թէ շահեցաւ . նոյն իսկ Գերմանիոյ Եկեղեցւոյն Բարեկարգութեան անուամբ մեծ հերձուածը՝ զոր ինք կորսնցուց , իւր բռնական իշխանութեան և զեղծմանց պտուղ չէ՛ արդեօք : Հերձուածն ալ ինքն եղաւ . վասնզի ընդհանուր եկեղեցւոց մէջ գոռոզութեան ամբարտակ կանգնելու ելլելով , եւ անիրաւ ու անպատեհ պահանջներով

ինքն հերձաւ առաքելական ընդհանուր եկեղեցիէն , եւ ինչպէս ըսինք , ուրիշներու ալ հերձանելուն պատճառ եղաւ :

Պատուութեան տնիրաւ եւ անտեղի պահանջներուն շնորհիւն է՝ որ մենէ իրեն դադող աղգայնոց մէկ մասը ճանչցաւ վերջապէս իրեն առջեւ շարուած որոգայթը , եւ իրեն թմրութենէն սթափած՝ սարսափելով տեսաւ , որ Հռովմ լոյնաբերան կապատէ զինքը կրօնիւ եւ աղգութեամբ եւ ամենայնիւ կրնելու , իւր փոխանորդ Հասունին փութաջանութեան շնորհիւ :

Այս զգուշաւոր մասը Հակահասունեան կոչուեցաւ , որ եւ այսօր Արեւելեան Հայ կաթողիկ անուամբ կճանչցուի , իսկ միւս կողմը՝ Հասունեան ըսուեցաւ :

Մենք չենք ուզեր այս երկու կողման ընթացքին վերայ դատաստանի եւ քննութեան մանել . — վառնդի մէկ կողմը տակաւին աչքերը խուփ կմնայ , եւ միւս կողմը հակասական վիճակ մ' ունի , — այլ բաղձանքնիս կ' յայտնենք , որպէս զի սթափի իւրաքանչիւր ոք , եւ լուրջ աչք դիտէ իւր վիճակն ու կացութիւնը :

Թե ի՞նչ էր Հռովմ յառաջ , եւ ի՞նչ է այժմ , ի՞նչ է պապական իշխանութիւնը եւ անոր պահանջումները , լաւ գիտնալու համար՝ խիստ օգտակար կ' համարիմք կարգալ միանգամ Աբբայ կեթէ անուն նշանաւոր աստուածաբանին Հերձածող պապական կամ Հռովմ 'ի յարաբերութեան ընդ աբե-եթան եկեղեցի՝ գործը , Հոն պիտի տեսնէ ընթերցողը՝ թէ այսօրուան երկնից անսխալ բերան , քրիստոնէութեան խորիսխ , եկեղեցւոյ հարկաւոր կեդրոններ , կայացող պապը՝ եկեղեցւոյ առաջին երեք դարուց մէջ պարզ եպիսկոպոս մ' է . չորրորդին մէջ առանց տիեզերական իրաւասութեան՝ լոկ առաջնութեան պատիւ մը կստանայ , եւ յառաջ երթալով իւր տիտղոսներն ալ ըստ կամս եւ ոչ յաստուածային իրաւանց կբարձրացունէ :

Այս գործը բաւական ընդարձակ ըլլալով՝ երկու հատորի վերածած եմք , եւ արդէն առաջին հատորը որ մինչեւ վերջերորդ դարը կ' հասնի , սուրբ վանագոս առ պարանէն 'ի լոյս ընծայելով՝ 'ի վաճառ հանած եմք ամեն Հայ դրամաւառներու քով :

Յուսամբ թէ ազգին ընթերցասէր մասը կքաջաւերէ
 զմեզ, եւ մենէ բաժանեալ Հռովմէադաւան եղբարց եւ
 կու մասն ալ կարգալով՝ մեծ օգուտ կքաղեն, որով և
 մենք հարկ եւ բերկրութիւն կունենամք երկրորդ
 մասն ալ հրատարակելու:

Սոյն հեղինակին ԱՐԴԻ ՊԱՊՈՒԹԻԱՆ անուամբ մէկ
 համառօտ գործն ալ կայ, զոր յմտադիր եմք ամագորիս
 մէջ մասն առ մասն դնելու յօգուտ եւ 'ի շինութիւն ա-
 նոնց՝ որոնք որ Հռովմայ հետ սերտիւ կապուած են կոյր
 նախապաշարմունքով մը:

ԵՐԱՅԵՑԻՈՅ ՄԷՁ

ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼ ԿԵՆԱՑ

ՀԱՒԱՏԻՐ

(Շարունակելու . Տէ՛ն Թի՛ն Գ. Երեւ. 158 .)

2.

Սաղմոսը հին կտակարանի իրրեւ համառօտութիւնն է , եւ Հրէից կրօնական ամենէն մաքուր եւ բարձր զգացումը հոն կերելի . յաճախ կրկնուած կղանուի արդարոց համար Աստուծոյ բարութիւնը , զղջացելոց համար անոր ողորմութեան մեծութիւնը , եւ մեղքի մէջ անգեղջ կեցողին դէմ իւր խտութիւնը . բայց վեր 'ի վերոյ նայելով՝ ասոր մէջ ալ հանդերձեալ կենաց յայտնի վկայութիւն մը չտեսնուելուն եւ մանաւանդ թէ՛ ասոր հակառակ յաճախ ժամանակաւոր , այսինքն այս աշխարհի վրայ կատարուելիք խոստմանց եւ սպառնալեաց խնդիր ըլլալուն համար՝ կրնայ կարծուիլ թէ Սաղմոսը յաւիտենական կենաց վերաբերեալ իրաց վրայ խորին լռութիւն կպահէ . եւ հետեւաբար այն շրջաններուն մէջ , յորում Սաղմոսաց մեծ մասը գրուած է , այսինքն Դաւթի թագաւորութենէն մինչեւ Բաբելոնի գերութիւնը , հանդերձեալ հատուցման հաւատքը երբայեցւոյ անծանօթ էր . Այս եզրակացութիւնը հաստատելու համար վկայութիւն ալ չպակսիր , զորոնք հարեւանցի մը դիտելով

պիտի համոզուինք թէ Սաղմոսերգուն կժխտէ մեռել-
 րոց՝ ոչ միայն Աստուծոյ յիշատակը և իւր գովութիւն-
 ներն երգելու երջանկութիւնը, այլ իրենց բոլոր խոր-
 հուրդները, կեանքը և հետեւապէս իրենց գիտակցու-
 թիւնը և անձնաւորութիւնը. ինչպէս սա խօսքերը. Ու-
 ո՛ր է որ 'ի մահոս յիշէ գեղ կամ 'ի դժոխս խոստովան աւան- առ քեզ .
 (Սաղմ . 2 . 6 .) Մի՛ յոռոյր յիշեանս դարձցին ուրբեմ
 'ի հող , և յայնմ առաք կարեցեն ամենայն խորհորդոք նոցա . (Սաղմ .
 106 . 9 .)

Այս վերջի խօսքը ամենեւին այն թիւր իմաստը չու-
 նի . պէտք է որ մարդ՝ իւր վստահութիւնը յաւիտենա-
 կան թաղաւորին վրայ դնէ , և ոչ թէ այս աշխարհիս
 իշխանաց վրայ , որոնց մահը յանկարծ կուգայ , և իրենց
 խորհուրդները , բայց ընդունայն խորհուրդները կըն-
 ջէ : Ահաւասիկ այս ըսել կուզէ Սաղմոսերգուն , և ոչ թէ՝
 մեռեալը մահուամբ կը կորսնցունէ իւր գիտակցութիւնը
 և յառաջագոյն ունեցած կենաց յիշատակը . նաև դը-
 ժոխոց մէջի հոգւոց վիճակը բացատրած ատեն մի
 եւ նոյն գաղափարը՝ զոր ունին Յովբ եւ ուրիշ սրբա-
 ղան գրիչները հանդերձեալ կենաց վրայ , ինքն ալ ունի .
 ինչպէս այլոց հեղինակաց , նոյնպէս իրեն համար ալ՝
 դժոխքը որոշեալ վիճակ մը չէ , այլ անցաւոր շրջան մը ,
 որ յարութեամբ պիտի վերջանայ . այս յոյսը ունէր ինքն
 ալ իր սրտին մէջ . իր խօսքերը Յովբայ խօսքերուն հետ
 դարմանալի նմանութիւն մ' ունին . « Ուրախ եղև սիրտ իմ ,
 եւ ցնծացաւ լիցում իմ , եւս եւ մարմին իմ բնակեացի յոռո՛ւ . զի ոչ
 խաղցես զանձն իմ 'ի դժոխս եւ ոչ դառնաւ սրբայ քոմ գետանել զապ-
 փանութիւն » (Սաղմ , ԺԷ . 9 . 10 .)

Պէտք չէ այսչափ լիստութեամբ փնտռել Սաղմոսին
 մէջ հոգւոյ անմահութեան հաւատքը , որչափ աւելի
 վերջիններուն մէջ . հիմայ դեռ հանդերձեալ աշխարհի
 ծանօթութեան Հրէից մէջ ունեցած յառաջագիմութեան
 միջին կէտը հասած ենք . մերթ հրէական գաղափարը
 կը տիրէ , որով մարգարէն մեղաւորաց աչքին կըցուցնէ
 աշխարհիս մէջ իրենց կրելիք պատիժները , (Սաղմ . 12 . 8 .)
 եւ կամ բերկրութեամբ կ'իշխեն այն երկրաւոր բարու-

եւ ութ դար կընէ՝ որ Սաղմոսը քրիստոնէական հաւատոյ եւ բարեպաշտութեան սովորական լեզուն եղած է . կրնայ ըսուիլ թէ Եկեղեցին Սաղմոսն իրեն հաւատքին համեմատ կհասկնայ եւ ոչ Սաղմոսերգուն նպատակին համեմատ , ինչպէս բանական աղանդաւորը կոնդէն : Բլրեմն իրենց վերապահեալ էր այսչափ մեծ սխալ մը դտնելը , զոր մինչեւ հիմայ մէկը չէր տեսեր . յիրաւի այս աղանդոյն փառքն աւելցունող յաճախ ըրած գիւտերնուն մէջ աս ալ քիչ զարմանալի չէ :

Աւելի վարը աքսորանաց ժամանակակից մարգարէից կտրուկ վկայութիւնները մէջ պիտի բերեմք . հիմակու հիմայ բաւական ըլլայ Ովսեայ եւ Եսայեայ վկայութիւնները մէջ բերել , որոնք գերութեանէ երկու դար յառաջ Հրէից այս մեր զբաղած կէտին վրայ ունեցած հաւատքը կբայատրեն . Ի յեւայ դժոխոց աղբեցողից զնոս եւ 'ի մահոսն զէ գրէցից զնոս : Ո՞ր է յաղիւսելան 40 մահ , ո՞ր է յաղիւսելան 40 դժոխի : (Ուււ . ԺԳ . 14 .) Եսայի իր ժողովրդեան թշնամեաց վրայ անէծք թախած ատեն կրսէ . Մեռելս (Ես . 54 .) զկեանս 'ն դեռանիցին , (ԺԶ . 14 .) . Իսրայելի որդւոց դաւլով՝ երջանիկ վախճան մը կխոստանայ . Յարեցն Ռեւալմ կանգնեցին , որ իցին 'ի գերեզման , եւ որաւի եղիցին յերբի . (ԺԶ . 19 .) Տեղեւ զնորդ եղեաւ արդարն , կըսէ մարգարէն , եւ զի ո՞ր մայ արբի , եւ արժ արդար՝ բառնան . եւ ոչ ո՞ր հայի , զի յերեսաց անբառանկան բառնայ արդար , եղիցին խողապոխեամբ գերեզման նսրա , զի բարձա 'ի Ռիւ . (Եսայի . ԵԷ . 1 . 2 .)

Այս վկայութիւնները՝ կամ հոգւոյ անմահութեան հաւատքը կհաստատեն եւ կամ բնաւ նշանակութիւն չունին . յիրաւի , եթէ մարդս բոլորովին կկորսուի , ներկայ կեանքը առաջին բարիքն է . եւ մահը , մանաւանդ վաղահաս մահը , թշուառութեանց մեծագոյնը . Ինչպէս ուրեմն արդարոյն կեանքը կկարճէ ընդհանուր ապականութեան ասպարիղէն եւ վտանգներէն ազատելու համար . յիրաւի մէկ հատիկ հատուցումն . Ինչ օգուտ պիտի ունենար արդարը արդարութեամբ ապրելէն , մանաւանդ թէ մեղաւորէն ալ աւելի գէշ վիճակ մը տի . Եթէ ունենար , երբոր խնամուղ եւ ողորմած նախախնամու

թիւնը արդարեւ անօրէնութեանց մէջէն կ'ըսէ կառնէ , աշխարհի հրապոյրքներէն ազատելու եւ անոնց յաւիտենական բարիք տալու համար է , որով անցաւոր կեանք մը յաւիտենական երջանկութեան հետ կ'աւելնի . բայց բանականաց նայելով՝ Աստուծոյ ընելիք այս վարձատրութիւնը ոչնչութիւնն է .

Եսայի այսպէս չմտածէր . մարգարէին հանդերձեալ վարձատրութեան հաւատքին կտրուկ վկայութիւն մ'է դատապարտելոց համար դժոխքին մէջ սլաւարաստուած ներշնչութիւնները նկարագրելը . Ե- ելցէն և Գեցցէն զոգիւր մարդէն առ իս յանցանցելոց , զի որքն շոքա ու լախճանէսի , և հոգ շոքա ու շէջցէ , Ե- ելցցէն 'ի Գեցիլ ասինայն մեղեաց . Այսչապի վկայութեանց դէմ մեր 'ի վկայութիւն կոչած գրքին վաւերականութենէն ոչ նուազ վաւերական գրքի մը վկայութիւնը մէջ կ'ընեն բանական աղանդաւորք , այնպիսի գրքի մը՝ որուն մէջ բացայայտ կերպով նիւթականութիւն եւ անոր հետեւութիւնները գտնել կը կարճեն . այս գիրքը ժողովող անուանուած գիրքն է . Այս գրքին մէջ այնպիսի խօսքեր կ'առնուին , որոնք եթէ ուրիշ խօսքերէն զատնելով առանձինն առնենք , աւելի եւրիկուրեանի մը հեղինակութիւնն ըլլալ կ'կարծենք քան թէ հոգեկիր գրչի մը , ինչպէս սա խօսքերը . « Որպէս մահ սորա (անամնոյ) , նոյնպէս եւ մահ նորա (մարդոյ) , եւ միշտն է յամենեւին . եւ զի՞նչ առաւելութիւն եղեւ մարդոյ քան զանամնոյ . եւ ոչ ինչ , զի ամենայն ինչ ընդունայն է . Ամենայն 'ի մի տեղի երթայ , ամենայն եղեւ 'ի հողոյ , եւ ամենայն դառնայ 'ի հող » (Ժողով. Գ. 19. 20.) « Են արդարք՝ որոց ժամանեն նոցա գործք ամպարչտաց , եւ են ամպարիշտք զի հասանեն նոցա իբրեւ զգործս արդարոց . . . Եւ գովեցի ես զուրախութիւն . զի ոչ է բարի մարդկան 'ի ներքոյ արեգական , բաց յուտելոյ եւ ըմպելոյ՝ եւ յուրախ լինելոյ , եւ այն երթայ ընդ նմա , 'ի ջանալ նմա զաւուրս կենաց իւրոց , որչափ ետ նմա Աստուած 'ի ներքոյ արեգական » (Ժողով. Ը . 15 .) Ամենէն աւելի ջերմ նիւթականը , երկրաւոր բարեաց ամենէն աւելի

սիրահարուած Եպիկուրեան մը՝ ասկէց տարբեր ըսե-
լիք մը կրնայ ունենալ : Բայց , նոյն իսկ այս մէջ բեր-
ուած խօսքերուն քով բոլորովին ասոնց հակառակ խօս-
քեր ալ կան : « Զի ոչ գոյ ընդդէմ դառնալ յայնցանէ՝
որ վաղվաղակի գործեն զյար , վասն այնորիկ համար-
ձակեցան սիրտք որդւոց մարդկան յանձինս իւրեանց
դործել զյար : Որ մեղաւն՝ արար զչարիս , յայսմ հետէ
եւ ՚ի վաղնջուց . քանզի գիտեմ եւ ես , զի՞նչ է բարին
երկիւղածաց Աստուծոյ . զի երկնչիցին՝ նոքա յերեսաց
նորա » : (Ժող. Ը. 11 . 12 .)

Արդ՝ աւելի վերը կըսէ հեղինակը , « Էարդար կո-
րուսեալ յարդարութեան իւրում , (կամ աւելի ճիշդը)
վասն արդարութեան . եւ է ամպարիշտ՝ որ կայ չա-
րութեամբ իւրով » : Եթէ լաւագոյն կենաց յոյսը չունի,
ինչպէս ուրեմն աստուածավախ մարդկանց խոստացուած
երջանկութիւնը պիտի վայելէ արդար մեռեալը . ըսելէն
վերջը թէ՛ « Ոչ գոյ բարի ինչ մարդոյ , բայց զոր ուտէն
եւ ըմպէն , եւ եցոյց անձին իւրում բարիս , ՚ի վաս-
տակս իւր . (Ժող. Բ. 24 .) » կ'աւելը . « Անմոռութիւն
ընդունայնութիւն է . (Ժող. ԺԱ. 10) » : « Ամենայն ջան
մարդոյ ՚ի բերան իւր , եւ սակայն անձն նորա ոչ յաղես-
ցի . (Աւ. 2. 6 .) » Բարի է երթալ ՚ի տուն սոգոյ՝ քան
երթալ ՚ի տուն արբեցութեան . վասն զի այն է ամենայն
կատարած մարդոյ : (Աւ. Է. 3) Բայց պէտք է
գրքին վերջին եղբակացութիւնը նայիլ :

Վերջին անգամ մ'ալ կրկնելէն յետոյ՝ թէ ամենայն
ինչ ընդունայն է , այս խօսքերով կ'վերջացունէ , « Եւ
վախճան բանիս դամենայն ինչ լուր . յԱստուծոյ երկիւր
եւ զպատուիրանս նորա պահեալ . զի այս է մարդն ա-
մենեւին : Զի զամենայն արարածս ածցէ Աստուած
՚ի դատաստան , յամենայնի անտես արարելոցն եթէ բա-
րի եւ եթէ չար . (Աւ. ԺԲ. 13 . 14 .)

Ահաւասիկ տարօրինակ եւ աննշան խօսքեր այնպիսի
մարդու մը բերան , զոր իբրեւ կատարեալ Եպիկուրեան
մը ներկայացունել կուզեն , ըսելով՝ թէ աշխարհի վայելք-
ներէն վերջը ոչնչութենէ զատ ուրիշ յոյս մը չունի : Եւ

Թէ մարդս ունի երկինքը դատաւոր մը , որուն պարտա-
կան է օր մը իւր բոլոր դործոց հաշիւը տալ . ուրեմն
իր բոլոր ցանկութիւններէն դատ ուրիշ կանոն մ' ալ ու-
նի , որուն պիտի հետեւի . գերեզմանին փողիէն անդին
ուրիշ վիճակ մ' ալ կապասէ իրեն . կրնայ ըսուիլ՝ Թէ
կարելի է Աստուած այդ դատաստանը այս աշխարհիս
մէջ կրնէ , արգարները փառաւորելու եւ մեղաւորները
պատժելու համար . բայց նոյն ինքն ժողովողը այդ մեկ-
նութիւնը լուսաւորած է . տեսանք որ այս աշխարհիս
մէջ եղողներուն վրայ դառնապէս կողբար . « Պատահար
է յարդարն եւ յամպարիշտն , 'ի բարին եւ 'ի չարն
որպէս որ բարին , եւ որպէս որ մեղանչէն Այս է
որ չարն է յամենայնի՝ որ արարեալն է ընդ արեգակամբ .
զի պատահար է յամենայնի » (Ժ. 2 — 3) Ուրեմն
այն դատաստանը՝ որուն վրայ կ'սօսի ժողովողը , երկնա-
ւոր դոյութեան մը կալառչածի , եւ այն ժամանակ պիտի
ըլլայ , երբ հեղինակին ըսածին պէս՝ « Հոգին դարձցի առ
Աստուած՝ որ ետն զնա » . (Ժ. 7 .) այն ատենուան հա-
մար է՝ որ կրսէ . « Ամենայն ինչ առաջի երեսաց նորա
է » (Ժ. 2 .)

Բայց ինչպէս տարակոյս չվերցունէր , եթէ վերջին
գլուխը եւ մանաւանդ վերջին երկու համարները ժողո-
վողի մարդկային վախճանին վրայ ունեցած հաւատքը կը
բովանդակեն , ի՞նչպէ՞ս բացատրելու է այն խօսքերը՝ որ
կարծես Թէ նխութականութեան ուժ մը կուտան , այս
ներկայ կենաց նպատակը , հաճոյքը եւ վախճանը՝ ոչնչու-
թիւն ցուցնելով՝ այն ատեն այս գիրքը հակասական նա-
խագասութեանց եւ ասկէց անկէց հաւաքեալ անհասկա-
նալի եւ կցկտուր ժողովածոյ մը չէ՞ր ըլլար : Առաջին ան-
գամ այսպէս հասկընալը , որ վեր 'ի վերոյ ընթերցման
մը պտուղն է , չատ դիւրին կուղղուի , եւ երեւցած հա-
կասութիւնը կ'ուժուի , եթէ հեղինակին նպատակը եւ
խելամոռութեան ընթացքը եւ զանազան խորհրդոց
վերջին եղրակացութեան հետ կապակցութիւնը ուշադը-
րութեամբ դիտելու ըլլամք :

Այս խօսքերը յերաւի երբ ուրոյն առնուին , ոչ Թէ

Ժողովուրդի միտքը կբացատրեն , այլ այն կարծեաց հետեւութիւնները , զորոնք կմերժէ ժողովուրդը :

Ներկայ կեանքը երկու կերպով կնկատէ . մէյ մը ինքն իր մէջ , եւ երկրորդ՝ իւր գերագոյն եւ աստուածային կարգաց յարաբերութեան մէջ . առաջին տեսութիւնը մարդկային իմաստութեան համեմատ երկրաւոր և մարմնաւոր մտքով , որ աշխարհէս անդին՝ բան չտեսնէր , եւ ոչ ալ զգալի իրերէ վեր բան մը . երկրորդը՝ գերբնական եւ աստուածային իմաստութեամբ՝ հաւատոյ աչքով :

Առաջին տեսութեամբ՝ ներկայ կեանքը ունայնութեան , թշուառութեան և հակասութեան շարք մ' է , ոչ սիրտը կբոհացունէ , զոր պարապ կթողու . ո՛չ բանականութիւնը՝ որուն ամենէն պայծառ լուսոյն դէմ հակառակի : Այն՝ որ մինակ զգայութեանց վկայութեան համեմատ կդատէ , ստիպուած է ընդունելու թէ՛ « Որպէս մահ սորա (անասնոյ) , նոյնպէս և մահ նորա (մարդոյ) , և զի՞նչ առաւելութիւն եղև մարդոյ քան զանասնոյ . և ոչ ինչ ոչ դոյ բարի , բայց թէ ուրախ լիցի մարդ յարարածս իւր » (Ժող . Գ . 19 . 22 .) : Բայց այս ամենը ունայնութիւն է , կըսէ Ժողովուրդը . մարդկային վիճակը քննելու համար պէտք է՝ որ իրեն հետ աւելի բարձր տեսութեամբ դիտեմք . ներկայ կեանքը ուրիշ կերպով արժէք մը չունի՝ բայց եթէ իր վերնագոյն աշխարհի հետ ունեցած յարաբերութեամբն ու այն կապերովը , որ զինքը բարոյական կարգի հետ կկապեն , որուն գերագոյն կանոնը աստուածային պատուէրն է . Այս կանոնը պէտք է բռնել ըստ Ժողովուրդի , մարդկային գործոց մէջ . Այս սկզբունքով պէտք է վարուի մարդ մը իր մանկութենէ , օր մը գերագոյն դատաւորին հաշիւ տալու համար , եթէ Ժողովուրդի գիրքը աղէկ հասկնամք՝ նիւթականութեան անդիմադրելի ժխտումն է :

Պ . Ռընան , մարդուն մահուանէն վերջը՝ ունենալիք վիճակին վրայ խորին լուութիւն պատհող գրեանց կարգը դատած է Առաւից գիրքը : Այս պարոնը կամ մոռցած է՝ կամ բնաւ չէ կարգացած ԺԱ . գլուխը , ուր հեղինակը արդարոց եւ մեղաւորաց վիճակը կհամեմատէ , « Ար-

դարութիւն արանց արդարոց վրիկէ զնոսա . . . 'ի վախճանել առն արդարոց ոչ կորնչի յոյս , բայց պարծանք ամպարչտաց կորիցեն (Աւ. ԺԱ. 6 — 7.) խօսքը ներկայ կենաց ոչ բարեաց վրայ է եւ ոչ չարեաց , այլ յուսոյ մը , որ արդարոց համար մարմնոց մահուանէ վերջն ալ տակաւին կապրի . գալով մեղաւորաց , ոչնչութիւնը չէ՝ որ կապասէ իրենց դերեղմանէն անդին , այլ իրենց մեղաց արդարացի պատիժը , ուր արդարը խոտորեցունող մեղաւորին վիճակը բացատրելու ատեն , կըսէ . « Զի եղ. մերձ 'ի մահ զտուն իւր , եւ մօտ 'ի դժոխս ընդ երկրածինս զչաւիղս իւր » (Աւ. Բ. 13.)

Է.

Հիմայ կմնայ մեզի քննել Բաբելոնի դերութենէն մինչեւ Քրիստոսի դարձումը երբայական դրականութեան յիշատակարանները . այս յիշատակարանաց մէջ այնչափ շատ և այնչափ մեկին վկայութիւններ կան՝ որոնց քով ալ ամէն վէճ անօգուտ է , բաւական է զանոնք մէջ բերել . Գանիէլ աշխատհիս վերջի տառապանաց վրայ խօսելով կըսէ՝ թէ անոնք միայն պիտի ապրին , որոնք կենաց դարձումն մէջ դրուած են . յետոյ կ'յաւելու . « Եւ բազումք 'ի նրնջեցելոց 'ի հող երկրի յարիցեն . ոմանք 'ի կեանս յաւիտենականս , և ոմանք 'ի նախատինս և յամօթ յաւիտենականս » (ԺԲ. 2) Մարգարէին դուշակած յարութեան երկու կերպին մէջ ալ՝ բացայայտ կերևի երկնաւոր հատուցման գաղափարը , որուն հետեւութիւնը պիտի ըլլայ ոմանց համար յաւիտենական կեանք , և ոմանց համար ալ յաւիտենական նախատինք . ամէն մէկն իւր արժանեաց համեմատ պիտի դատուի . երկու յաւիտենականութիւն պիտի կենայ . մին արդարոց և միւսը՝ մեղաւորաց . հարկ չկայ նշանակելու թէ այս խօսքը բնական 'ի նշանակելու 'ի հող երկրի երբայական ոճ մ' է . որ կենսական է « բազմութիւն ննջեցելոց 'ի հող երկրի » . յարութեան

յոյան էր՝ որ Մակարեան եօթն եղբարքը իրենց տան-
 ջանաց մէջ կըօրացնէր : Ասոնցմէ մէկը իւր վերջի շունչը
 տալու ատեն կըսէ Անտիոքոսին . « Դու զմեզ յայսց
 կենաց աշխարհի կարճել համարիս . իսկ այն որ աշխար-
 հաց թաղաւորն է՝ թէպէտ և մեռանիմք վասն օրինացն ,
 'ի կեանսն յաւիտենից 'ի միւսանգամ ծննդեանն կենաց՝
 'ի կեանս դարձուցանէ » Բ. Մ. Լ. Գ . 9) « Մեզ լու-
 է , կըսէ միւս մը , զի փոխիմք աստի 'ի մարդկանէ , և
 յուսոյն ակն ունիմք միւսանգամ ծննդեանն յարութեան
 մեռելոց , քան քեզ 'ի կենդանիս , զի արգելեալ փակ-
 եալ է 'ի քէն (երանելի) յարութիւն մեռելոց » : Այս
 աներկիւղ նահատակաց մայրը ամենէն պզտիկ որդւոյն
 կըսէ . « Ոչ ես ինչ զոգիսդ կամ զկեանսդ ձեզ շնորհեցի
 որ ստեղծ զծնունդս մարդկան , զկեանսդ և զու-
 գիսդ 'ի գալստեան իւրում իւրով ողորմութեամբ 'ի ձեզ
 դարձուցէ » : Ուրիշ տեղ մը պատերազմի դաշտին մէջ
 ինկածներուն համար Յուդա Մակարէի հրամանով զոհ
 րնելը պատմելով՝ կ'յաւելու հեղինակը . « Կարի բարոք
 իմաստութեամբ , զի վասն յարութեան մեռելոց խորհեալ
 առնէր զոր առնէր : Զի եթէ յարութեան ակն ոչ ունէր
 անկելոցն 'ի պատերազմի , զուր տարապարտուց լինէր
 վասն մեռելոցն աղօթս մատուցանել » Պղատոնական
 տեսութեամբ դիտողաց համար անտարակոյս տարօրի-
 նակ պիտի երեւի այս խելամոռութիւնը . ինչո՞ւ համար
 յարութիւնը երկնաւոր հատուցման եւ մեռելոց համար
 աղօթից յառաջընթաց պայմանը պիտի ըլլայ . թէ որ հո-
 գին գործարանաց լուծմանէն յետոյ կապրի , թէ որ իւր
 կենդանութիւնը եւ որիչ անձնաւորութիւնը կ'պահէ մա-
 հուանէ վերջը , կրնայ ուրեմն մարմինէն բաժանեալ վի-
 ճակի մէջ ալ՝ մահկանացու կենաց մէջ ստացած արժա-
 նեաց համեմատ վարձք կամ պատիժ ընդունիլ : Պղատո-
 նական տեսութեամբ այս առարկութիւնը կատարելա-
 պէս ստոյգ է . բայց Մակարայեցւոց գրքին վրայ յար-
 ձակում չկրնար ընել , որ խնդիրը բոլորովին ուրիշ կեր-
 պով կ'ըլտէ : Պղատոնի եւ կրնամք յաւելցունել բոլոր
 ֆունդամենտի եւ Արեւելքի իմաստնոց աչքին՝ երջանիկ

կենաց հարկաւոր պայմանը մարմնաւոր պարաւտեղաց քակտումն էր . Հրեայք ընդ հակառակն , ինչպէս վերը նշանակեցինք , կըսէին թէ ճշմարիտ եւ կատարեալ երջանկութիւնը՝ ամբողջ մարդուն վերապահեալ է , եւ ամբողջ մարդը կացուցանողն ալ հոգւոյ եւ մարմնոյ միութիւնն է .

Հեղինակին առաջարկութիւններն եւ հետեւութիւնը կատարեալպէս ճշմարիտ են . յարութիւն ժխտել՝ հանդերձեալ կեանքը եւ իւր վարձքն ու պատիժները ժըխտել է , եւ հետեւաբար անօգուտ ընել է մեռելոց համար զոհ ընելը . Սրբազան առաքեալն Պօղոս մի եւ նոյն սկզբունքով կլսօսի իւր ժամանակի հերետիկոսները , յանդիմանելու ատեն , որք մարմնոց յարութիւնը կժխտէին . յարութիւնը մերժելը իւր մտքին մէջ հաւասար է հանդերձեալ կեանքն ուրանալու , « Եթէ մեռեալք ո՛չ յառնեն , կերիցուք եւ արբցուք , քանզի վաղիւ մեռանիմք . » (Ա. Կորնթ. ԺԷ . 32 .)

Պօղոս առաքեալն այս վերջի դէպքին մէջ ՚ի վկայութիւն կրերէ այս ձեռնարկութիւնը՝ զոր անհաւատ նիւթակրօնները կամ նիւթականները իմաստութեան դրքէն կառնուն . Այս գիրքը՝ եթէ յարութեան վարդապետութիւնը յայտնի չըացատրէր , անօր տեղ խոր կերպով կլսօսի փիլիսոփայութեան եւ կրօնական տեսութեամբ միանգամայն հոգւոյ անմահութեան խնդրոյն վրայ , մարդկային բաղադրութիւնը կազմող երկու մասերը , հոգին եւ մարմինը կորույն , Պղատոնի մեր բնութիւնը կազմող երկու տարերաց սկզբնական եւ էական հակառակութեան վարդապետութիւնը չընդունիր . Կողքայ , ինչպէս շատ ժամանակ վերջը Պօղոս առաքեալը ողբաց , ներկայ կենաց մէջ զիրենք իրարմէ բաժնող պատեւրադմբ , եւ անոնց մէջ մեղքի պատճառաւ ընկած խռովութիւնը . « Մարմին եղծանելի ծանրացուցանէ զուգի՝ եւ հակէ հոյեղէն յարկ զմիտս բաղմահոգս . » (Իմատ. Թ . 13 .) Բայց մահը կաղատէ զարդար հոգին այս ամօթալից ծառայութենէն .

Հեղինակը նիւթականութեան դրութեամբ կսկսի .

անկէց սկզբունքներ , որպէս թէ ստոյգ վկայութիւններ
եւ սովորական վարմանց մէջ , յաճախ դուրժածուած խօս-
քեր բանեցունել . յետոյ անմիջապէս կհերքէ զանոնք
երկու տեսակ խորհրդածութեամբ . ասոնցմէ ոմանք
բնազանցական խորհրդածութիւններ են , կամ ընդհա-
նուր օրէնքէն առած , որով Աստուած ամէն բան ստեղ-
ծած է դոյութեան եւ կենաց համար . կամ անմահու-
թեան համար ստեղծուած մարդուն բնութենէն . վասն
զի Աստուծոյ պատկերին համեմատ ստեղծուած է .
(Իմաս . Բ . 22 . 23 .)

Միւսները բարոյական կարգի կը վերաբերին , Հե-
ղինակը կբաղդատէ դժոխքի մեղաւորաց ամթիւ (Իմաս .
Է . 1 - 5 .) մահուամբ յաւիտենական երջանկութիւնը
ստացող արդարոց փառքին հետ . (Իմաս . Է . 16 .)
վաղահաս մահն իսկ որ ժամանակէն յառաջ կյափշ-
տակէ զարդարն , բարի բան մ' է , որովհետեւ այն
Աստուծոյ ընտրելոյ վրայ ունեցած յատուկ մէկ նախախը-
նամութիւնն է . (Իմաս . Դ . 7 - 13 .)

Իմաստութեան գիրքը նշանաւոր ընողը՝ փիլիսոփա-
յական գաղափարի եւ կրօնական զգացման աստուա-
ծային ազդեցութեան ներգործութեան տակ կատարե-
լապէս միանալն է . Հեղինակը Պլատոնէն աւելի կբար-
ձրանայ , նեցուկն աւելի հաստատուն , հայեցումք՝ ա-
ւելի ուղիւ եւ աւելի լուսաւոր տեսութիւն մ' ունի ներ-
կայ կենաց նպատակը տեսնելու , եւ այն նպատակին
հասնելու ճամբէն երթալու համար , երբէք մարդկային
ազգի անմահ յոյսը այսչափ կենդանի եւ այսչափ ազդու
ձեւ մը չէր առած . եթէ բաղդադենք այսչափ մեկին
եւ այսչափ կարուկ բացատրութիւնները Հնդամատենի
անորոշ ակնկալութեանց հետ , իրական յառաջագիմու-
թիւն պիտի տեսնեմք Հրէից մէջ հանդերձեալ կենաց
հաւատոյ զարգացման մասին . Սակայն այս յառաջադի-
մութիւնը առանց ընդգիմութիւն կրելու չկրցաւ ըլլալ ,
մանաւանդ վերջին ժամանակներն երկու տեսակ թշնա-
մեաց պատահեցաւ . ոմանք նիւթականաց համաձայն
հոգեկանութիւնը եւ հետեւապէս հոգւոյ անմահութիւնը

հանգերձեալ հատուցումը եւ մարմնոյ յարութիւնը մեր-
 ժելով . ալլը մերժելով յարութիւնը բայց խօսառաւ-
 նելով հոգւոյ անմահութեան հաւատքը . Ուռաջինները
 Սաղուկեցի կըսուին , 'ի կրօնս՝ աստուածեան . 'ի վար-
 դապետութեան՝ նիւթական կամ նիւթակրօն . հասա-
 ըակ խօսակցութեան մէջ՝ Եպիկուրեան . այսպէս էին
 Սաղուկեցիք . զորս՝ ոմանք հին Հրէից օրինաւոր ժա-
 ռանդները եւ յաջորդները ներկայացնել կուզեն . Հին
 կտակարանի ներկայ կենաց վրայ խօսած կտորներն ըստ-
 ուարացուցին , եւ հոգեկան մասը չճանչցան , ներկայ
 կեանքն հանդերձելոյն , եւ բնական կարգը՝ շնորհաց եւ
 հաւատոյ հետ կապող կապերը խզեցին . դո՛հ չըլլալով
 երկնաւոր հատուցման վարդապետութիւնը հերքելէ ,
 ժխտեցին աստուածաւոր շնորհաց գործը , եւ նախախը-
 նամութեան մարդկային գործոց ընթացից միջամտու-
 թիւնը :

Եթէ Մովսիսի յայտնութեան բառական նշանակու-
 թիւնը փնտռենք , գըքին խմատին խիստ հակառակ կել-
 նէ . Սաղուկեցիք հանդերձեալ կենաց վրայ Հրէից ու-
 նեցած աւանդութիւնը չզահեկէն զատ՝ կանոնաւոր զար-
 դացման ալ խոչընդոտն եղան . սակայն աղբալին հա-
 ւատքը խիստ հաստատուն էր անոնց դիմադրութեան
 դէմ . իրենց հարստութեամբը նշանաւոր եղած եւ ի-
 ընց քաղաքական իշխանութեամբ միշտ պատկառելի ,
 մանաւանդ երբ ժողովոյ անդամ ըլլալու եւ քահանայա-
 պետութիւնը ձեռք առնելու յաջողեցան , դարձեալ սա-
 կաւաւոր կուսակցութիւն մ' էին . փարիսեցւոյ բարոյա-
 կան բարձրութեան չկրցան հաւասարել , եւ Հրէից քա-
 ղաքականութեան վերջին օրերուն՝ իրենք ղիրենք բռ-
 լորովին մերժուած գտան :

Յրուեալ Հրեայք չէին կրնար իրենց մօտ բնակող աղ-
 քաց իմացական եւ բարոյական աղը եցութենէն զերծ
 մնալ . առիկա մանաւանդ Աղեքսանդրի՝ Հրէից համար
 ասոյդ է , որ Յունական փիլիսոփայութեան եւ մանա-
 ւանդ Պլատոնականութեան նշանաւոր տեղն էր . Ս.յս. աղ-
 քեցութիւնը՝ օր խիստ զգալի էր փիլանի դրուածոց մէջ :

գիտուն Հրէից մէջ խորապէս սլլաւիտեց մարմնոյ եւ հոգւոյ յարարերութեան կերպը , եւ մարդկային վախճանին ծանօթութիւնը . ֆիլոնի մարմնոյ յարութեան վրայ լուծիւն պահելը , հոգւոյ եւ հոգեկան կրից վրայ ունեցած նոյն Պղատոնական գաղափարներէն յառաջ եկած է . Այս նիւթին վրայ Պղատոնի սկզբունքը կխտտովանի , եւ անոր պէս հոգւոյ կատարելութիւնը հոգւոյ կատարեալ ազատութեան մէջ կդնէ , որ կըլլայ մարմնոյ հետ բոլոր հաղորդակցութիւնը կտրելով :

Այս էր ըստ Յովսեփոսի Յեսեանց վարդապետութիւնըն ալ . ուրախութեամբ կմեռնէին , կըսէ հեղինակը . որովհետեւ կյուսային թէ ասկէց աւելի լաւագոյն կեանքի մը պիտի հասնէին . կհաւատային թէ մեր մարմինը մահկանացու եւ ապականելի է , եւ հոգին անմահ եւ անապական , որ անօր օգային գոյութիւն մ'է , եւ բընական ցանկութեան ձգմամբ մեր մարմնոյն մէջ իբր ընտրի արդիւնելով , երբոր ազատին մարմնոյ կապանքներէն , իբրեւ թէ բազմաժամանակեայ ծառայութենէ մ' ելլելով՝ ուրախութեամբ յօդս կլէրանան Այս Յեսեանք կհաւատային՝ թէ հոգին անմահ ստեղծուած է , առաքինութեան հետեւելու եւ մղութենէ փախչելու համար . կհաւատային՝ թէ բարիները հանգեր ձեռքն մէջ երջանիկ ըլլալու յուսով բարի կապրին , եւ չարերը՝ որոնք իրենց գործերը ծածկել կկարծեն այս աշխարհիս մէջ , միւս աշխարհի մէջ յաւիտենական տանջանքներով պիտի տառժուին :

Յեսեանք հանգերձեալ կենաց հաւատոյ վարդապետութեան մօտին համաձայն էին ընդհանուր ազդին հաւատքին , բայց նոյն հոգւոյն մահուանէ վերջն ունենալիք վիճակին վրայ կտարբերէին , երոմնութիւնը հոգեկան գոյութեան կատարեալ բաժանման մէջ կացուցանելով , որով բնականաբար պիտի մերժէին յարութիւնը :

Յովսեփոս Յեսեանն ազանդաւորաց հանդերձեալ կենաց վրայ ունեցած վարդապետութեան վրայ խօսած ատեն , կըտրմանայ կէտի մը վրայ , ուստի կարծողներ եղան թէ ամբողջ ազդին մէջ չկար այս հաւատքը , եւ

Յովսեփոսի անծանօթ էր .

Յովսեփոսի զարմանք պատճառողը խորայեւացի հեր-
ձուածոյն մէջ հանդերձեալ կենաց դաղափար եւ վար-
ձուց կամ պատժոց վարդապետութիւն գտնուելը չէ ,
այլ հոգւոյ անմահութեան հաւատքին մէջ Պրատոնական
ութիւն գտնելն է , այնպիսի հաւատք մը , որ Հրէից
ազգային մարմնոյ յարութեան հաւատքին բոլորովին ան-
համաձայն է . Յովսեփոսի ըսած Յունաց հետ համաձայ-
նութիւնը ո՛չ թէ միայն վարդապետութեան հիման հա-
մար է , այլ մինչեւ մեռնելէն յետոյ հոգւոց վիճակը
բացատրելու մէջ կձգտի : Եթերական դաշտերը , որոնց
վրայ կիսօսին Յեսեանք , համեմատութիւն ունին Յոյն
բանաստեղծից արդարոց բնակարանին վրայ դրած և մեզ
թողած արձանագրութեանց հետ . Ահաւասիկ նոյն իսկ
Յովսեփոսի խօսքերը . Յեսեանք ասով կհամաձայնին
Հելլենացւոց , որոնք կհաւատան , թէ երջանիկ հոգի-
ները Ովկիանոսի միւս կողմը կբնակին , այնպիսի դաւա-
ռի մը մէջ , ուր ոչ անձրեւ կուգայ , ոչ ձիւն , ոչ սա-
սիկ տաք , այլ Ովկիանոսէն մեղմ՝ դեփիւռ մը կելլէ եւ
կըլարճացունէ . ընդհակառակն , մեղաւորաց հոգւոց
բնակութիւնը շարունակ մրրիկներով օլեկոծեալ , ցուրտ ,
անվախճան չարչարանօք տանջուալներուն կոծերով լի ,
եւ այսպէս կկարծեմ թէ Հելլենացիք իրենց դիւցազուն-
քը՝ զորոնք կիսատուած կանուանէին^ա , երանելեաց
կղզիները կբնակեցունեն . իսկ վատթարաց հոգւոց տե-
ղը գոթիւքն է կըսեն՝ ուր կտանջուին Սիսիփոս , Տան-
տալոն , Իքսիոն , Տիտիոս , (Յովսեփոս . Տէպէ՛ֆ-ծ . Եր. 143 .)

Յովսեփոս գիտէ՝ որ Յունական փիլիսոփայութեան
գրութեամբ տողորուած մարդաց կխօսէր , եւ որովհե-
տեւ իւր առաջին նպատակը իւր ազգին յաղթողներուն
հաճելի ըլլալ էր , Հրէից հաւատքին յայտարարութեան
մէջէն ամենայն խնամք վերցուցած է՝ ինչ որ անոնց գա-
ղափարին կհակառակի . ասոր համար յարութեան վրայ
խորհրդաւոր ըութիւն մը կպահէ , նոյն իսկ այն տե-
ղերն ալ՝ ուր պատմական ճշմարտութիւնը կպահանջէր
խօսելու , ինչպէս , Մակաբեան եօթն եղբարց պատմու-

թեան մէջէն կհանէ՝ ինչ որ յարութեան կվերաբերի , կը մեղադրէ զՍարգսիսեցիս ըսելնուն համար՝ թէ « Հոգին կը մեռնի մարմնոյն հետ » . կմեղադրէ նաեւ հանդերձեալ կենաց մէջ վարձքը եւ պատիժը ուրանալին , բացց յարութեան վրայ բան մը չխօսիր :

Փարիսեցւոց վարդապետութիւնը պատմելու տանն Գեօւար էր լուել յարութեան վարդապետութիւնը , հոս Յովսէպոս գարձուածքով մը կխօսի . փարիսեցիները կը տէ , կհաւատային թէ՝ հոգին անմահ է , իրենց դատաւ տանը ստորերկրեայ տեղ մը պիտի կատարուի , եւ այն ոտեն իւրաքանչիւրն իւր գործոց համեմատ պէտք եղած հատուցումը պիտի ընդունի . մեղաւորաց հոգիները մշտնջենաւոր բանտի պիտի մասնուին , եւ արդարոց հոգիները աւելի դիւրութեամբ պիտի վերակենդանանան :

Այս խօսքերուն մէջ աւելի սպրդած քան թէ յայտնի բացատրուած յարութիւնը՝ չէ թէ միայն ՚ի կեանս վերադառնալուն՝ ալ իւր այս աշխարհի վրայ ոգեւորած մարմնոյն հետ միաւորութեան մէջ կկայանայ . Բստ Յովսէպոսի փարիսեցիք միայն արդար հոգւոց յարութիւնը կընդունէին . այս քանի մը Ռաբբիններու կարծիքը երբէք բոլոր ժողովրդեան կարծիքը չեղաւ . եւ բոլորովին հակառակն է Դանիէլի ըսածին , զոր վերը յիշած ենք արդէն . Եւ Բաղդա՝ ՚ի ննջեցելոց ՚ի հոգ ելլելի՝ յաբեցեն , ամա՛ս ՚ի կեանս յափրենուկան , եւ ոմա՛ս ՚ի նախորդնս եւ յամօն յափրենուկան . հոս ալ դարձեալ Յովսէպոս իւր հայրենակցաց դադաւարները իւր ընթերցողաց ախորժակին համեմատ կուզէ յարդարել :

(Շարունակ .)

ԱՒՈՒՐ ԽՆԴԻՐ

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ

ՀԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆՔ

Կ. Պօլսոյ ազգային Լրագիրք այս վերջին օրերս կը հրատարակեն՝ թէ Ռուսիոյ կառավարութիւնն որոշած ըլլայ երկրին բոլոր Հայ վարժարանաց ներքին տեսչութիւնն յինքն գրաւել :

Այս լրոյն սառգութեան երաշխաւորութիւնը մեզ չպատկանիր , եւ երանի՛ թէ սուտ ըլլար . բայց չեմք կրնար մեր սրտին կարեւիւր մարմնքը ծածկել , այն՝ որ բոլոր Հայերուս առ հասարակ ըլլալ կհամարիմք :

Որչափ ծանր է Պաշտօնիայի խնդիրը , զոր տարիներէ հետէ այնչափ անգամ ազգային Լրագիրք յեղիւնդեցին եւ կ'յեղիւնդեն , նոյնչափ եւ գուցէ քանիսկատիկ աւելի ծանր է այս , եւ թերեւս մէկը միւսոյն ծնունդն ըլլայ . Մէկը հոգեւորականին կմիջամտէ , եւ միւսը՝ գաստիարակութեան եւ ուսման , որոնք պէտք է ըստ իրաւանց եւ արդարութեան ամեն արտաքին ազդեցութենէ ազատ եւ անկախ ըլլան , մանաւանդ մեզի համար՝ որ մեր ազգութիւնը կայունցանող տաւերքներու ամբողջութենէն զրկուած՝ երկու գլխաւոր յատկութիւն միայն ունիմք այսօր . սրտերնուս մէջ հաւատք եւ կրօնք , եւ բերաննուս մէջ՝ լեզու մը , որոց երկուքին վրայ ալ իբրաւամբ կրնամք պարծիլ , ևրօնքին հետ կապուած է

եկեղեցին , եւ դպրոցը՝ լեզուին հետ .

Պատմութիւնը կաւանդէ մեզ՝ որ հին ազգաց եւ թագաւորաց աշխարհակալութեանց մէջ պատահերէ՝ որ նուաճեալ ազգերու կրօնն ու լեզուն իրենց յարակից հանգամանքներով հանդերձ՝ ստիպուեր են տեղի տալ տիրող ազգին կրօնին եւ լեզուին առջեւ՝ ի պարտաւորութենէ բռնադատեալ .

Կարելի է որ արդարանայ ասիկա պատմութեան դատաստանին առջեւ իբրեւ չափազանց հարինասիրութեան արդիւնք . կամ անոնց ապրած դարուն մտաւոր եւ բարոյական վիճակին եւ քաղաքականութեան հետ բաղդատելով . բայց անժխտելի է՝ որ անաշու դատողութիւնը արհամարհանօք կնայի անցելոյն այդ ակուր գործողութեանց եւ յիշատակաց վրայ .

Մեզ կասկածելի է հաւատալ՝ թէ Ռուսիոյ տէրութիւնն երկար ժամանակէ հետէ հլու հպատակութեամբ իրեն ծառայող Հայ ժողովրդեան բարի եւ տուող վրաստահութիւնը վիրաւորէ իւր արդարասէր կառավարութեան վրայ , եւ թէ բոլոր թուրքիարնակ եւ աշխարհի ամեն խորշերը ցրուեալ տարաբաղդ ազգի մը սիրտն ու հոգին խոյէ .

Ո՞վ կրնայ տարակուսիլ՝ թէ Ողջերնիս աշխարհի ամեն յեղափոխութեանց առջեւ խաղալիկ եղալ մօծ ազգի մը նուազեալ սերունդը , ամեն բան զոհած , եւ սովորած է զոհել , որպէս զի ապրի լեզուն եւ կրօնքը .

Միայն եւ միայն այս երկուքն են կարծես իր տառապանաց սփոխանք . կրօնքը , զոր սերմանեցին թագէտս եւ թարթողիմէոս սրբազան առաքեալք վաստակակից ամուլներ , եւ բազմարդիւն աճեցողց առաքելաշնորհն Գրիգոր . լեզուն , որ նախածնողաց հետ դրախտէն ՚ի մեզ գաղթեց , եւ ծաղկելով պողաբերեցաւ երանելի թարգմանչաց ձեռօք .

Մենք , ինչպէս կանխաւ ըսինք՝ թէ լրագրաց վերոյնիշեալ տուած լրոյն ստուգութեան չենք կրնար երաշխաւորել , նոյնպէս չեմք կրնար ստուգիւ ըսել՝ թէ Ռուսիոյ կառավարութիւնը իւր տէրութեան մէջ գտնուած

Հայ վարժարանաց տեսչութիւնը գրաւելով՝ այս կամ
այն դիտումն ունենայ , և մեր ազգութեան դէմ վը-
տանդ սպառնայ . բայց հաւանականութեամբ կրնամք
ըսել՝ թէ ասով ըստ կամս իւր պիտի ուզող գալոցաց
բոլոր ընթացքը , որուն ինչ հետեանք արտագրելը կա-
րօտութիւն չկայ բացատրելու :

Կառավարութիւն մը՝ երբ իւր լեզուն , պատմու-
թիւնն ու քաղաքական օրէնքը հարկաւորապէս ուսանե-
լի կընէ , կերպով մը կրնայ արդարանայ , համարելով՝
որ տիրող իշխանութեան օրինաց դիտութիւնը՝ հասա-
րակաց չահաւոր է . սակայն իւր լեզուն և պատմութիւնը
հպատակ ազգին սեպհական լեզուէն և պատմութենէն
նախամեծօր համարել տալու սկզբունքը՝ ամէն կողմա-
նէ անարդարանալի է , և ուղղակի մնաս հպատակ և
ուսանող ազգին :

Ամէն ազգ թէ տիրող և թէ հպատակ անկապտելի
իրաւամբ և բնական սիրով մը պարտաւոր է միշտ իրենը
նախադաս բռնել իբրեւ հարկաւոր , և ուրիշներունը՝
երկրորդական , իբրեւ օգտակար :

Անհակառակելի է այս . վասնզի տիրապետութեան
և հպատակութեան փոխադարձ յարաբերութեան սահ-
մանն ալ հոն կվերջանայ՝ ուր գործը խղճին և անհատա-
կան իրաւանց ազատ սեպհականութեան կմնայ :

Տիրող քաղաքականութիւնն ուրիշ բան չկրնար պա-
հանջել հպատակէն , եթէ ոչ արդար օրինաց հնազանդու-
թիւն եւ քաղաքական պարտուց գործադրութիւն . եւ
հպատակ մ' ուրիշ բան չկրնար սպասել իւր տիրապետէն՝
բայց միայն պահպանութիւն ընչից . կենաց եւ սպասու-
ել թոյլտուութիւն իւր առանձին և ինքնուրոյն իրաւունք-
ները վայելելու :

Մենք , որ ժամանակին վտանգաց առջև խոնարհեալ
եւ ըստ մեծի մասին մեր հայրենի տունէն հալածեալ
եւ փախտեալ ազգ մ' ըլլալով , ոմանք այս՝ և ոմանք այն
տէրութեանց հովանաւորութեան ապաստանած եմք ,
այն ակնկալութիւնն ու համոզումն ունիմք , որ անոնց
մարդասէր և գլխած ասպնջականութեան հետք՝ մեր

ազգային ինքնօրինութիւնը կվայելեմք ամենայն ազատութեամբ . ուստի չեմք ակնկալեր բնաւ թէ իշխանութիւն մը չխցճէ իրեն պաշտպանութեանն ապաւինեալ թըշուառ ազգի մը նշխարեալ իրաւունքներն յախշտակելու :

Եթէ հակառակն ըլլայ , և մեր ազգային իրաւանց մնացորդներն ալ ճռաքաղ ընելու խիղճ չընոյ ձեռք մ'ըլլայ , էհ , այն ատեն Նաթան մը կպակսի մեզ ՝ զրկել ըյն իրաւունքը զրկողին առջև պաշտպանելու . և երեմիա մը ՝ մեր թշուառութեանց վերին մասն ողբերգելու :

Այսու ամենայնիւ , ներկայ ինքրոյն մէջ մենք բաւական իրաւունք ունիմք վստահելու ՝ եթէ Ռուսիոյ կառավարութիւնը մեզի կթողու այսչափ դարերէ հետէ վայելած իրաւունքնիս , ինչպէս որ նոյն կառավարութեան վսեմ . դեսպան Ժէնէրալ Խինաթիէֆ սոյսպէս յայտարարեր է իրեն ներկայացող Աման . Տեղապահ Սրբազանի և նորա ընկերակցաց , և ապահովութիւն տուեր ՝ թէ իւր Տէրութիւնը կհաճի յետս կոչել այդ որոշումը , երբ ինքը թուրքիաբնակ ազգայնոց այդ մասին ունեցած վշտակրութիւնն հեռագրէ . և արդէն իսկ , ինչպէս կծանուցանեն լրագիրք , հեռագիր քաշեր է առ իշխանն կորչաքօֆ :

Անշուշտ ամենայն Հայոց վեհափառ Հայրապետն ալ մեծ ջանքով կաշխատի եւ պիտի աշխատի ազգին դարաւոր իրաւունքը տէրութեան առջեւ հանելու , եւ նորին կայսերական մեծութեան բարձր ուշադրութիւնը գրաւելու :

Երանի՛ թէ մեր յոյսերը , եւ վսեմ . դեսպանին յուսադրական յայտարարութիւնն իրականութիւն դառնէին ՝ ի մեծ գոհութիւն և ցնծութիւն բովանդակ լրութեան Ազգին :

ԱՐՇԱԽԱՆՔ ՌՈՒՍԻՈՅ Ի ԽԻՎԱ

Ռուսիոյ տէրութիւնը կեդրոնական Ասիոյ հետ ունեցած քաղաքական յարաբերութեանց մէջ վերստին յառաջանալ սկսած է . խիվայի խանութիւնը իւր ձեռքն է հիմայ . 1873 յունիս 10 ին (ըստ նոր տուժարի) Ռուսիոյ բանակը քաղաքին տիրեց , — Այս գրաւումը թերեւս քաղաքագիտական դաշնագրութեանց համեմատ առժամանակեայ ըլլայ , սակայն գրաւելն ապացոյց մ'է՝ թէ Ռուսիոյ ազդեցութիւնը տեւական է թուրքաստանի այս մասին վրայ , որ կասպից ծովուն ամենէն աւելի մօտն է . վերջապէս Բեթրապուրկի կառավարութեան այս աշխարհակալութեանց մէջ ուրիշ բան չնշմարուիր , եթէ ոչ օրինաւոր ստանձադարութիւն եւ նուաճումն . — Երկու ցեղեր՝ որոնք Ասիան մէջներնին բաժնած եւ քառասուն դարէ 'ի վեր կկուռին , չկրցան վերջապէս ձեռքերնին պահել եւ Ռուսիոյ բաժին ինկաւ . Հին ժամանակ Ոքսոս գետէն մինչեւ Արալ լիճը գտնուող հիւսիսային երկիրները իրանեան ցեղին ժառանգութիւնն էր . Բաւական ատեն վերջը Տուրանեան ցեղերուն տարածման միջոցին , թափառական թուրքերը Սոկտիանայի եւ Խորազմի մէջ ցրուեցան , որոնք Ճիհոն եւ Սիհոն* գետերուն մէջ տեղը երկրագործութեան յարմար երկիրներ են , եւ հոն իրենց բնակութիւն հաստա-

* Այս երկու գետերն ալ Արալ լիճը կ'ափին . Ճիհոն 'ի հնոց Ոքսոս կըսուէր , եւ զատ է Սքէստէրունայ ծոցը թափող Ճիհուն գետէն , որ 'ի նախնեաց Պիւրամիս կըսուէր . նոյն պէս այս Սիհոնը՝ զատ է Սիհուն « Սարոս » գետէն՝ որ Միջերկրականը կ'ափի :

տեցին : իսկ այսօր եւրոպա , որ թէ ղինուորականութեան եւ թէ քաղաքագիտութեան մէջ զօրացած է , այս երկիրներուն մէջ առաջնութեան պատիւ կստանայ , եւ ստիկա անոնց խօսքանութիւնը մշակելու միջոց մ' ըլլալու մասին խիստ արդարացի է :

Ահաւասիկ Ռուսիոյ կողմանէ դրուած դաշանց պայմանները , որոնց վրայ մեկնութիւն ընելու հարկ չկայ :

Յօդ . 1°. Մէյիտ Մէհէմմէտ Ռաքին Պահատուր խանը՝ այսուհետեւ ամենայն Ռուսաց կայսեր հնազանդ ծառայ կհուշակէ ինքզինքը : խանը դրացի իշխաններուն եւ խաներուն հետ ուղղակի յարաբերութիւն պիտի չընէ , վաճառականական կամ ուրիշ որ եւ է դաշինք պիտի չդնէ , իշխալ խաններուն հետ , եւ առանց կեդր . Ասիոյ Ռուսական բարձրագոյն իշխանութեան գիտնալուն , եւ ոչ մէկ պատերազմական շարժումն պիտի ընէ անոնց դէմ :

Յօդ . 2°. Քուպէրլիէն մինչեւ այն տեղը՝ ուրկէջ ձիհունի կամ Ամուրտ — Էրեալի արեւմտեան ամենէն մեծ ձիւղը կբաժնուի , այս գետը Ռուսիոյ եւ Խիվայի սահմանը պիտի ըլլայ :

Այս սահմանը գետին ընթացքին ուղղութեամբ արեւմտեան կողմը մինչեւ Արալ լիճը կերկնայ . ասիէջ ալ Արալի եզերքներէն մինչեւ Ուրկու հրուանդանը , օոյն վերջի տեղէն ալ կչարունակէ Ռուստ — Ռուտ լեռնադաշտին ծայրերէն քերելով , այս տեղը երբեմն Ամուրի ակն էր :

Յօդ . 3°. Ամուրի աջակողմը գտնուած բոլոր երկիրները , եւ անոնք որ մինչեւ ցարդ Խիվայի կվերաբերէին , իրենց բոլոր վրանաբնակ եւ հաստատուն բնակիչներովը Ռուսիոյ տրուած են խանին կողմանէ : Ասոնց հետ կհասկցուին նաեւ այն վիճակները կամ դաւառները՝ զորս խանը մասնաւոր մարդոց կամ մեծամեծներուն շնորհած է . հին կալուածատէրերը իրաւունք պիտի չունենան որ եւ է հատուցումն պահանջել Ռուսական կառավարութենէն , բայց խանը աղատ է գետին ձախակողմէն անոնց ուրիշ երկիրներ շնորհելու :

Յօդ. 4. Եթէ Ռուսիոյ կայսրը Ամու գետին աջակողմէն գտնուած երկիրներէն մաս մը Պուլսարայի խանին տայ, Խիվայի խանը զանիկա իբրեւ օրինաւոր տէր պիտի հանչնայ նոյն երկիրներուն, և որ եւ իցէ ազդեցութիւն բանեցնելէ պիտի ղդուչանայ:

Յօդ. 5. Ռուսիոյ կառավարութեան կամ ուրիշ ընկերութեանց վերաբերեալ շոգ ենաւք եւ ուրիշ նաւեր ազատ պիտի ըլլան Ամուի վրայ նաւարկելու. Այս իրաւունքը իշխալ նաւերը միայն պիտի վայելն. Իսկ եթէ Խիվայի կամ Պուլսարայի նաւերը Ամուի վրայ նաւարկելու ուզեն, կանխաւ Ռուսիոյ հրամանը պիտի խնդրեն:

Յօդ. 6. Ռուսները իրաւունք պիտի ունենան Ամուի ձախակողմէն հարկաւոր եւ յարմար տեանուած տեղեր նաւահանելիստ եւ քարայտակ թումբեր կանգնել, որոց ապահովութեան Խիվայի խանը պատասխանատու է: Եթէ պատահի՝ որ Ռուս հպատակ մը այս ինչ տեղը նաւահանգիստ շինել ուզէ, պէտք է նախ կեդրոնական Ասիոյ գերագոյն իշխանութեան հրամանը խնդրէ:

Յօդ. 7. Այս նաւահանգիստներէն եւ թումբերէն զատ Ռուսք իրաւունք պիտի ունենան Ամուի ձախակողմէն մթերանոցներ եւ վաճառատուն ունենալու: Այս վաճառատանց քով գտնուած գետինները՝ եթէ գործածութեան յարմար գատուին կեդրոնական Ասիոյ ռուսական բարձրագոյն իշխանութենէն, Խիվայի կառավարութիւնը թող պիտի տայ: Այս երկիրները պէտք է որ իրենց բնակիչներէն դատարկանան, եւ բաւական ընդարձակութիւն որպէս զի կարելի ըլլայ նաւահանգիստ, թումբ, վաճառանոց եւ պաշտօնատուն հաստատել. նոյնպէս կարելի ըլլայ վաճառատունը գործածողներուն կամ ուրիշ վաճառականաց համար բնակութիւններ շինել: Նմանապէս թող պիտի տրուի Ռուսաց ագարակ ունենալ եւ երկրագործութեան պարապիլ իշխալ երկիրներուն մէջ: Վաճառատունք իրենց բոլոր բնակիչներով, անդեպք եւ վաճառք Խիվայի կառավարութեան անմիջական իշխանութեան տակ ըլլալով՝ անոնց ապահովութեան ինք միայն պատասխանատու է:

Յօդ . 8°. Խիվայի խանութեան բոլոր քաղաքներն ու գիւղերը Ռուսիոյ վաճառականութեան առջեւ բաց պիտի ըլլան . Ռուսական վաճառքներն ու կարավանները ամբողջ խանութեան երկիրներուն մէջ ազատ պիտի ըլլան ճանապարհորդել , եւ ուր որ երթան , տեղական իշխանութեան անմիջական սլաշտպանութեան տակ են : Խիվայի կառավարութիւնն ալ նոյն վաճառքներուն եւ կարավանաց ապահովութեան պատասխանատու է :

Յօդ . 9. Որովհետեւ Խիվայի վաճառականները Քաղաքէնկ կամ Օրէնսպուրկ եւ կասպից ծովը ճանապարհորդած ատեն տուրք չեն վճարեր , ուստի Ռուս վաճառականք ալ հաւասարապէս ազատ պիտի ըլլան խանութեան երկրին մէջ վաճառականութիւն բրած ատեննին թէ նոյն տուրքն եւ թէ Խիվայի մէջ վաճառականութեան վրայ դրուած ո՛ր եւ է տուրքէ :

Յօդ . 10. Իրենց վաճառքները խանութեան ամէն կողմը խրկելու իրաւունք պիտի տրուի Ռուս վաճառականաց , առանց ո՛ր եւ է անցագիր պահանջելու անոնց վաճառաց համար :

Յօդ . 11°. Իրենց վաճառականութեան լաւ հսկողութիւն ըլլալու եւ տեղական կառավարութեան հետ ուղղակի յարաբերութիւն ունենալու համար՝ Ռուս վաճառականք Խիվայի եւ միւս քաղաքաց մէջ գործակալներ պիտի ունենան :

Յօդ . 12°. Ռուսական հպատակք կրնան խանութեան մէջ անշարժ ստացուածքներ ունենալ , եւ այս տեսակ կալուածոց սեպհականութեան համար կեդր. Ասիոյ գերագոյն հաւանութեամբը կարելի է տուրք վճարել :

Յօդ . 13°. վաճառականական դաշնագրութիւնք երկու կողմէն ալ՝ այսինքն թէ՛ Ռուսաց եւ թէ՛ Խիվայի բնակչաց կողմէն արդարապէս պիտի կատարուին :

Յօդ . 14°. Եթէ Ռուս հպատակք ամբաստանութիւն ընեն Խիվայի հպատակաց վրայ , Խիվայի կառավարութիւնը պիտի քննէ , եւ թէ որ ամբաստանութիւնը կամ բողոքն հաստատուի , անմիջապէս հատույր մն պիտի ընէ : Թէ որ միեւնոյն ատեն ամբաստանութիւն ներկայ

յացընեն Ռուս մը կամ խիվայի հպատակ մը՝ յառաջ Ռուսին ամբաստանութիւնը պիտի քննուի :

Յօդ. 15°. Խանութեան երկրին մէջ բնակող Ռուսաց դէմ՝ եթէ խիվայի հպատակ մը ամբաստանութիւն եւ բողոք ունենայ, պէտք է նախ քննուի, եւ յետոյ աւելի մօտ եղող Ռուսական իշխանութեան մը ներկայացուի բողոքը, վերջնական որոշումը տրուելու համար :

Յօդ. 16°. Առանց Ռուսիոյ հաւանութեան⁵ Ռուսաստանէն խիվայի սահմանն անցնող որ և է աղդէ մարդ՝ Խանին կառավարութենէն անընդունելի պիտի ըլլայ : Եթէ Ռուս յանցաւոր մը հետադատութենէ պրծելով խիվայի երկրին ապաստանի՝ Խանին կառավարութիւնը դանիկա ձեւքակալել պիտի ջանայ, զոր բռնելէն վերջը մերձակայ Ռուս իշխանութեան ձեռքը պիտի յանձնէ :

Յօդ. 17°. Մէյիտ Մէհէմմէտ Խանի յուլիս 25 ին հրատարակած յայտարարութեան կանոնները, որով խանութեան բոլոր գերիները ազատ կ'թողուր, գերութիւնը խալաւ կ'ընջէր և մարդոց վաճառումը կ'ընդունէր, հաստատուն պիտի պահուին : Խանին կառավարութիւնը ամէն ճիշդ պիտի թափէ արդարութեամբ և ճշդիւ դորժադրել վերոյգրեալ պայմանները :

Այս պայմաններէն զատ Ռուս կառավարութիւնը վերջին յօդուածով մ' ալ 2200.000 ըուպլիի (10 միլիոն ֆրանք) ծանր տուրք մը կդնէ Խանին վրայ, զոր անխափան պիտի վճարէ իւրաքանչիւր տարի որոշեալ ժամանակին : Սոյն պայմանագրոյն թուականն օգոստոս 25 էն կսկսի :

Այս արչաւանաց մէջ Ռուսաց դժուարութիւն տրուող պարագայն թափառական ցեղերու բնակած տեղերն հասնիլ եւ դանոնք նուաճելն էր : այս ցեղերը ընդհանուր անուամբ Թիւրքմէն կըսուին, եւ խիվայի հարաւային կողմը կընակին մինչեւ Պարսից սահմանը, Սակայն ընդհանուր բանակէն զատուած Ռուս ասպատակներ յաջողեցան այս թափառական ցեղերը ամեն օգնութենէ զրկելով նուաճել : այս ցեղերը իրենց վրայ դրուած տուր

քերէն բոլորովին ճշեալ՝ երկայն ժամանակ պիտի չկըր-
նան ապստամբութիւն ընելու մտաբերել . Հարաւային
կողմը արշաւող զօրաց հրամանատարը յիշեալ ցեղերուն
կարգադրութեանց եւ իրենց անուանական պետին՝ այ-
սինքն խիվայի խանին հետ ունեցած յարաբերութեանց
վրայ մանրամասն տեղեկութիւններ կուտայ , զորս հոս
դնել պատշաճ կհամարիմք :

« Խիվայի գրաւումէն վերջը , օգնական — զօրավարն
խանութեան երկրին մէջ եղած գործողութեանց վիճակը
քննելով , այս համոզումն ունի՝ թէ տեղական կառավա-
րութիւնն ապադային մէջ մեր պահանջմանց պատասխա-
նելու համար , անհրաժեշտ կարեւոր է իւր եւ թիւրք-
մէնաց մէջ եղած նախկին եւ արդի յարաբերութիւննե-
րը փոխել . Մեր գումարտակաց խիվայի մէջ եղած ա-
տեն հասկցուեցաւ՝ որ խանին թիւրքմէնաց վրայ ունե-
ցած իշխանութիւնը պարզապէս անուանական է , եւ թէ
վերջինները միայն իրենց շահուն համար խանին ազդե-
ցութիւնը կընդունին . ոչ թէ խանն է՝ որ կէս թա-
փառական թիւրքմէնաց վրայ կթագաւորէ , այլ ինքն
անոնցմէ կախումն ունի . թիւրքմէն ժողովուրդը բաւա-
կան մեծ բազմութիւն մ'է , 30,000 ֆելլա (թափա-
ռական ցեղերու կերպ մը սայլ) եւ խիվական տէրու-
թեան սպառնացող ժողովուրդ մը կկազմէ . այս ցեղը ,
որ խիստ պատերազմասէր , վերջին աստիճան յանդուգն
եւ հարստահարիչ ցեղ մ'է . կըրնայ անմիջապէս 30,000 ի-
րանակ մը կազմել , ամէն ֆելլա թայէ մէկ մարդ առնելով ,
որք աւարառութեանց մէջ յաջողակ , եւ արագընթաց
ձիերու վրայ նստած են , եւ երկայն ատեն կդիմանան
առանց յոգնութիւն զգալու : Կառավարութիւնն հա-
սարակաց ձեռքն ըլլալուն համար , թիւրքմէնները եր-
բէք վարժուած չեն հնազանդութեան , ոչ մէկ իշխա-
նութեան կհպատակին եւ ոչ ալ խանին եւ անոր կառա-
վարութեան պահանջմանց : Տուրք չվճարելէ զատ՝ թիւրք
մէնները անուանական կերպով ստիպուած են երկրին
ապաշտպանութեան համար զօրք տալ խանին . այս ալ ոչ
թէ խանին հրամանը կատարելու , այլ որովհետեւ ի-

րենց օգուտն այնպէս կպահանջէ . խանին ուղածուն չափ չեն խրկեր , այլ իրենց ուղածուն չափ , և որչափ որ երթալ որոշեն . Բանակը հասածնուն պէս խանը զիրենք ամէն կերպով կհոգայ . երբոր խանին հպատակ երկրէ մը անցնին՝ կկարծեն թէ իրենց ամէն պէտք եղածը յափշտակելու իրաւունք ունին , եւ ասոր պատճառ կուտան՝ թէ վասն զի երկրին պահապաններն իրենք են .

« Ընդհանրապէս թիւրքմէնները խանին զօրք տալով կկարծեն թէ միայն իրենք են՝ որ տէրութիւնը կը պահպանեն արտաքին թշնամեաց յարձակման դէմ . կերելի թէ այս կարծիքը թէ խանը ինքն եւ թէ իւր ժողովուրդն ալ ունի , եւ կրնայ գուշակուիլ թէ խանը ո՛ր աստիճան թիւրքմէնաց ձեռքն է . ասիկա անկէ յառաջ եկած է՝ որ խանը մնացած ժողովուրդէն ծանրապէս տուրք կպահանջէ . ստակ եւ կալուած բռնուլ թեամբ կ'յափշտակէ . իսկ ընդհակառակն թիւրքմէնաց չհամարձակիր այդպիսի առաջարկութիւն մ' ընել , որոնք խաղաղ կեանք անցընող ժողովուրդը կկողոպտեն , եւ երկրին ամենէն բարեբեր տեղերը իրենք գործածելնէն զատ , տուրք ալ չեն վճարեր , եւ տակաւին խանը չկրնար զիրենք պատժոյ ենթարկել .

Քօֆման ուղած է նաև մեր (Ռուս) զօրաց խանութեան մէջ կենայէն օգուտ քաղել , որպէս զի թիւրքմէնաց թէ բարոյական եւ թէ նիւթական ուժը կ'որտրելէ վերջը՝ կարելի եղածուն չափ իրաց այս վիճակը կերպարանափոխ ըլլայ . Այս նպատակաւ Քօֆման հրամայեց պատերազմական ծախք մը դնել վրանին , եւ առաջ խօսուտ — թիւրքմէն կամ Պայրամ — Գալիս ըստած ցեղէն սկսել՝ որոնք ամենէն բազմաթիւ , զօրաւոր եւ խռովարար մասը կկաղմեն . Այս ծախքը 300,000 ռուսկի կհասնի իրենց փոխարէն թուոյն համաձայն » :

Տեղեկագիրը հիւսիսային բանակէն գործողութեանց վրայ տեղեկութիւն տալէն վերջը , կ'աւելու . « Մեր դնդերուն խօսուտաց մէջ ըրած աւերմունքները զարհուրելի են . բազմաթիւ մեռեալներ եւ վիրաւորեալներ տապաւնած ձգելէն վերջը՝ 9,000 ի չափ ալ անդեայ կոր-

զեցին , Կոլովաթշէֆ զօրապետին ֆաղախտէն Զմուքէր անցած ժամանակ , ամբողջ բնակութիւններ , ցորեան եւ այլ եւ այլ պաշտօններ կրակի տրուեցան , եւ իւր դումարտակները զանազան առթիւ Եօմուտաց սայլերէն երեքհազարի չափ , որոնք կարասեօք բեռնաւորեալ էին կործանեցին ու այրեցին : Թափառականք թէ բարոյապէս եւ թէ նիւթապէս տկարացած , աներեւութացան այլ եւ այլ ճամբայներէ վախճելով , բայց չգիտցուիր թէ ո՛ւր գացած են :

Վերջապէս Եօմուտները հնազանդեցան եւ իրենց վրայ դրուած ծանր տուրքը վճարել յանձն առին : Սակայն այս զօրաւոր ցեղը չէ միայն՝ որ անկանոն շինուորութիւն մը կկազմէ , այլ կան ուրիշ թափառականներ ալ , որոնք խիվայի շրջակայ աւաղուտ անապատներուն մէջ ցրուած են : մէկ կողմէն մինչեւ Պարսից սահմանը , իսկ միւս կողմէն մինչեւ Կասպիական ծովը : Ահա թիւրքմէն կոչուած ցեղերուն ամբողջութեան ցուցակը , զոր Պ. Վամպերի հաւաքած է իրենց բաղմութեան կարգով :

	Բնակիչ
Էրսարի , որոնք Ոքսոսի մօտ են եւ	
Պուխարայի հնազանդ	250.000
Եամուտք կամ Եօմուտք	225.000
Կօքլան	60.000
Չանտար , Ուստ — ուրտի լեռնա-	
դաշտին վրայ	60.000
Զարեք , Ոքսոսի մօտ Մէվրի միւս	
կողմը	50.000
Զալոր , Մէվրի հիւսիսային կողմը	40.000
Ալիեյի , Անտիսինի մէջ	15.000
Կառա , Անտիսինի եւ Մէվրի մէջ	
տեղը	8.000
	708.000

Խիվայի խանութեան երկիրներու վրայ , որչափ որ կարելի է , փոքր ՚ի շատէ ծանօթութիւն տալ ուրիշ անգամի կ'ընդունի :

Վ Է Պ

ԱՒԱԶԱԿՈՅՏԵՐՈՒ ՄԷՉ ՊԱՏԱՀԱԾ

Գ Է Պ Ք Մ Ը

(Շրջանագծային. Տէ՛ր Թի՛ր Գ. Եր. 175.)

Գ.

Այն տղան՝ որ հարստութիւններով եւ երջանկութիւններով պիտի լցուէր, Եուդէանտի ամացի հողին վըրայ ընկած էր աւաղակոյտներու մէջ, աղքատներուն վիճակին մասնակցելու համար :

Երկայն ժամանակէ 'ի վեր Եուդէանտի եղերքները ալէկոծութենէ ազատուածները կողոպտելու բարբարոսական սովորութիւնը վերցուած էր : Թշուառ տղան խնամք պիտի վայելէր, բայց մէկն ալ զինքը չընդունեց, այլ միայն ձկնորս աղքատ կիներ զինքը որդեգրութեան առաւ՝ որ Սպանիացւոց ալէկոծութեան բռնուելէն անմիջապէս առաջին օրը իւր տղային դերեղմանին վրայ կուլար, եւ նոյն օրը հինգ տարեկան պիտի ըլլար՝ եթէ մեռած չըլլար :

Ոչ ոք իմացաւ թէ ո՞վ էր մեռած այն օտարական տիկինը, ծովեզրը մշտնապէս նաւուն կտորներէն մէկը ոչ

նաւուն անունը եւ ոչ ալ ուրկէց գալը ճանչցուց :

Սպանիոյ իրենց շքեղ պալատն ալ բնաւ ոչ գիր եւ ոչ լուր մը գնաց խմացունելու համար թէ ի՞նչ եղան այր եւ կին . միայն սա գիտցունեցաւ թէ երթալիք տեղերնին չեն հասած , եւ սաստիկ մորիկներու պատահեր են : Վերջապէս քանի մը ամիսէն վերջը , հիւսիսէն այս լուրը հաւաւ՝ թէ նաւը , եւ իրեն մէջ գտնուող թէ՛ մարդիկ եւ թէ՛ վաճառք կորսուած են :

Աւաղակոյտներու մէջ , Հէօնսպիի մօտ , Սպանիացի հարուստ ընտանեաց տղան ձկնորսին խրճիթին մէջ կը բնակէր . իրեն անունը Գէորգ գրին :

— Ի՞նչպէս թխագոյն է տղայն , կըսէին գիւղացիք , անշուշտ Հրէի մը տղայ ըլլալու է :

— Կամ Իտալացի կամ Սպանիացի մը , ըսաւ իրենց քարոզիչը :

Իսկ տղան որդեգրող կնոջ հողը չէր թէ արդեօք ո՞ր ազգէն կամ ցեղէն է . յամենայն սրտէ կտրէր զինքը :

Տղան հետ զհետէ մեծցաւ . իւր վեհանձն արիւնը եռալանտի ցուրտ երկնից ներքե կրորբոքէր հակառակ իրեն կերած պարզ կերակրոց , եւ այլոց պէս հուժկու եւ հսկայ եղաւ . տակաւ առ տակաւ գիւղացւոյ խօսած լեզուին վարժեցաւ . Սպանիոյ նաւն հատը Հիւսիսային ծովուն եզերքը բուսած վարսակի հատ եղած էր . ահաւասիկ թէ մարդկային էակաց ի՞նչ բան կպատահի .

Բոլորովին այն երկրին սովորութեանց յարեցաւ՝ ուր ծնած էր . ճանչցաւ քաղցը , ցուրտը , թշուառ գիւղացւոց կրած վիշտերն , թշուառութիւնները . բայց իրենց հետ ալ՝ ի միասին կուրախանար :

Տղայն իրեն խաղալիկ եւ զբօսանք ըրած էր ծովեզրը գտնուած բուստի պէս կարմիր , սաթի պէս դեղին , ձիւնի գնտակներու պէս ճերմակ եւ թռչնոց հաւկիթնելու պէս բոլորակ եւ յարդեալ կոպիճներ . Ձկան կմախք եւ հովէն չորցած ծովային խոտեր կգտնէր . եւ ուշադրութիւն եւ խորհրդածութիւն գրաւող ուրիշ հազար ու մէկ տեսակ բան . Տղային բանականութիւնը բացուած էր եւ խիստ հանճարեղ կերեէր ,

Հին ժամանակաց պատմութիւններն ու հին երգերը խիստ դիւրաւ միտք կառնէր . կոպիճներով և խեցիներով պզտիկ նաւակներ և ուրիշ գեղեցիկ առարկայներ կշինէր , զորոնք զինքը որդեգրող մօրը կուտար տունը անոնցմով զարդարելու համար . փայտի վրայ խիստ չըքնաղ ձևեր կնկարէր . ինչ երաժշտական բան մը որ լսէր , հաստ և ոլորուն ձայնով մը կերգէր զայն . խիստ նշանաւոր մէկը պիտի ըլլար աշխարհի մէջ . եթէ Հիւսիսային ծովուն եզերքը խրճիթի մը մէջ տարագիր եղած չըլլար :

Օր մը ուրիշ նաւ մ'ալ այս եղերքներն ընկղմեցաւ . տեսակ մը հաշուադիւտ սոխով լեցուն արկղ մը եզերքը միւղեցաւ : Գիւղացիք չգիտնալով թէ ինչ բան կրնայ ըլլալ այս , այս սոխերէն մէկքանին եփեցին եւ խիստ համեղ գտան . մնացածը աւաղին մէջ նետեցին եւ չըկրցաւ բռնանիլ . Արդեօք Գէորգին ալ նոյնը պիտի հանդուրէր , արդեօք անարդու թեմն պիտի մատնուի հեռի այն կլիմայէն . յորում կրնար խիստ հանճարեղ եւ նշանաւոր մէկն ըլլալ :

Գէորգ զուարթ եւ յօժարակամ էր . աշխարհի այս անշան անկիւնին մէջ կենաց միայնութիւն չէր նշմարեր . որչափ որ կրնար , իւր աշխատութեամբ զինքը որդեգրող ծնողաց կօգնէր . եթէ քիչ մը հանգստանալ ուզէր , զուարճանալու համար միշտ ծովը կգիտէր , որ երբեմն խաղաղ եւ հանգստիւ կըլլար , երբեմն ալ մրկածութի . Ատեն ատեն ալէկոծութիւնները միտքը կբերէր . որոնց վրայ շատ ամիսներէ հետէ կխօսուէր : Գէորգ բարեպաշտ էր , եկեղեցի երթալը իրեն համար մեծ ուրախութիւն էր . երբեմն իրենց տունը այցելունք կուգային , անոնց մէջէն իրեն համար ամենէն սիրելին զինքը որդեգրող մօրը եղբայրն էր , որ փրժալթուէն կբընակէր եւ արհեստն էր օձաձկան որսորդութիւն . տարին երկու անգամ կուգար . կապոյտ եւ ճերմակ ծաղիկներով ներկեալ կառքով մը . որ օձաձուկով լեցուն կըլլար . երկու եղ կառքը կըքաշէին , որոց առջեւէն երբեմն ինք Գէորգը կքալէր զբօսանքի համար :

Օձաձկան որսորդը զուարթ մարդ մ' էր , իրեն հետ միշտ օղիով լեցուն պղտիկ տակառ մ' ալ կը բերէր . երեւելի անձինք նոյն օղիէն կխմէին , եւ քիչ մ' ալ Գէորգին կուտային , « գիրուկ օձաձուկը կմարտէ օղին » կըսէր ձկնորսը , եւ վերջը կսկսէր պատմութիւն մը պատմել , բայց միշտ մի եւ նոյնը , եւ երբօր կտեսնէր թէ ունկնդրաց հաճոյ կերեւէր պատմութիւնը , կկրկնէր զայն . այս պատմութիւնը Գէորգին համար ուրիշ Աւետարան մ' էր , երբեմն նոյն պատմութեան մէկ քանի կտորները իւր կենաց դէպքերուն կյարմարեցնէր . ուստի մենք ալ քիչ մը ձկնորսին պատմած պատմութիւնը լսենք :

« Օձաձուկերը ծովուն խորշերուն մէջ կալալտէին . իրենց մօրմէն հրաման առին՝ որ քիչ մը դէպ 'ի գետն 'ի վեր երթան :

— Լաւ , ըսաւ մայրերնին , բայց խիստ հեռին մի' երթայք . որովհետեւ չար եւ անգութ ձկնորսը ձեզի կսպասէ , թէ որ զձեզ տեսնէ՝ ամենքնիդ ալ կ'յափշտակէ :

« Յիրաւի խիստ հեռին գնացին , եւ ութէն միայն երեքը վերադարձան :

— Մայր , ըսին ասոնք ողբալով , այնչափ չհեռացանք . բայց անիծեալ ձկնորսը խեղոյն վրայ հասաւ , եւ մեր ընկերներէն հինգը յափշտակեց :

— Դարձեալ կուգան , ըսաւ մայրը :

— Դ՛նչպէս կարելի է որ գան . ձկնորսը մորթերնին հանեց եւ կտոր կտոր ընելով , եփեց զանոնք :

— Պիտի գան , կըսեմ ձեզի ըսաւ մայրը :

— Ձկնորսը կերաւ զանոնք , մայր :

— Բայց եւ այնպէս դարձեալ պիտի գան :

— Վրայէն ալ օղի խմեց , ըսին :

— Աւաղ ուրեմն , ըսաւ մայրը , այլ եւս չպիտի տեսնենք զանոնք . օղին օձաձուկին գերեզմանն է :

— Ուստի , կըսէր ձկնորսը , օձաձուկին վրայէն պէտք է պղտիկ գաւաթ մը պարպել :

Գէորգ ալ օձաձուկերուն պէս քիչ մը խորշէն հե-

ռանալ կուղէր , եւ ուր որ ըլլայ՝ երթալ , եւ ալ աւելի նաւ մը հեծած ծովուն վրայ ճանապարհորդել . բայց ղինքը որդեգրող մայրը եւ ձկնորսը կըսէին իրեն .

— Մեր քով կեցի՛ր . չես գիտեր՝ թէ մարդիկ որ չափ չար են :

Սրգեօք դռնէ աւազակոյտերէ՞ն ալ քիչ մը անդին չէր կըրնար անցնիլ , ամայի դաշտավայրերն երթալ՝ երկրի մը ծայր տեսած ըլլալու համար : Վերջապէս իւր բաղձանքներն իրականացան . անընդհատ չորս օր ուրախութեան մէջ էր : Զինքը որդեգրող հօրը ազգականներէն խիստ հարուստ մէկը մեռած էր , եւ Հիւսիսային երկիրներուն մէջ ալ սովորութիւն է , ինչպէս հեթանոսութեան ատեն , մեռեալը թաղել եւ այնուհետեւ հացկերոյթ ընել :

Բնտանիքը ճամբայ ելաւ Գէորգին հետ մեռեալին տունն երթալու , որ արեւելեան կողմն էր եւ ծովեզրէն ալ բաւական մօտն հեռի : Երբոր աւազակոյտերէն ելան , աւազուտ երկրին եւ ճահիճներուն մէջէն անցան , կանաչագեղ մարդերուն մէջ դալու համար , որ օձաձուկերով լեցուն Սքաժաէսիւմն կոչուած գետը կ'թափէր , եւ անկէց ա՛հ-ի մարդիկ ձուկերը կորսան եւ եփելով կուտեն :

Բայց մարդիկ ալ շատ անգամ իրարու հետ անգըթաբար կ'վարուին . Գեաին եզերքը դղեակի մը աւերակներ կային , զոր հինգ հարիւր տարիէ 'ի վեր Պիկժը կոչուած ասպետը շինել տուած էր . այս մարդը աւազակներէ սպաննուեցաւ . ինքն ալ՝ զոր ուրիշները բարի տէր կ'ըսէին՝ նոյն դղեակին ճարտարապետը սպաննել ուղեց . երբ շէնքն աւարտեցաւ՝ և ճարտարապետը ստակն առնելով մեկնեցաւ , ասպետն ըսաւ ղինակին .

— Վազէ՛ , դնա՛ ետեւն , և ըսէ՛ . « Վարպետ , հիմայ աշտարակը կ'կործանի . եթէ ետեւ դառնայ , նշան է թէ իւր շինածին վրայ ապահով չէ , այն ատեն դնա սպաննէ ղինքը , և իրեն յանիրաւի վատկած ստակն ինձի բեր . եթէ առանց բան մ' ըսելու ճամբան շարունակէ , թող որ խաղաղութեամբ երթայ » :

Ձինակիրն իւր տիրոջ հրամայածը կատարեց . ճարտարապետն ետեւը չնայեցաւ , և ճամբան շարունակելով՝ պատասխանեց .

— Ճիշդ չէ ըսածդ , աշտարակը երբեք չչարժիր , ես անոր պատերն հաստատուն ըրի . սակայն օր մը կապոյտ վերարկու հագած մէկը պիտի գայ , որ զայն պիտի կործանէ .

Եւ յիշաւ , հարիւր տարիէն վերջը՝ ծովը պատերը փլուց , և աշտարակը կործանեց .

Դիւեակը դարձեալ շինուեցաւ առաջինէն աւելի քիչ մը բարձր , որ հիմայ Նօէր — վոսպօրկ կըսուի . ճանապարհորդներն ասոր քովէն անցան , և Գէորգ՝ որ իրիկունները այս դղեակին վրայ պատմուած զարմանալի բաները լսած էր , ամենայն ուշադրութեամբ կդիտէր այս գեղեցիկ պալատը , որ կրկին խրամով շրջապատեալ էր , աշտարակներով և ընդարձակ բակով զարդարուած . աշխարհիս մէջ չոտնուած ծառեր կային հոն . բարձր կակղիներ՝ որոնք իրենց հոտով օդը կլեցնէին . այս դղեակին մէկ անկիւննալ ծաղկեալ շամբուկներ կերէին . Գէորգ ասիկա տեսած ատեն՝ կկարծէր՝ թէ տերևներուն մէջ ձիւն կտեսնէր . բնաւ այս տեսարանը չմոռցաւ՝ որ իւր տղայական հոգւոյն մոգական տեսիլ մը թուեցաւ .

Սակայն պէտք եղաւ այս յափշտակիչ և մոգող տեսարանէն հեռանալ . ճամբան աւելի դիւրացաւ . թաղման համար հրաւիրեալ ուրիշ մարդիկներու ալ հանդիպեցան՝ որոնք կառքով էին . Գէորգ և իր ծնողքը կառքը հեծան և արկղի մը վրայ նստան . Գէորգ այնչափ երջանիկ էր՝ որչափ թագաւոր մը կրնայ ըլլալ վեցածի չըքեղ կառքի մէջ բաղմած ատեն .

Ամայի դաշտավայրին մէջ յառաջեցին . կառքը քաջօղ եղները հրբեմն երբեմն կանկ կառնէին՝ երբոր աւազուտ երկրին մէջ դիպուածով խոտ կտեսնէին . անոնք ալ կթաղունէին՝ որ խեղճերն հանդարտութեամբ արածին . Արեգակը կշողշողար , և հեռուէն թափանցիկ ամպեր կտեսնուէին մութի ձևով , որոց արեգական լոյսը տա-

ըօրինակ կերպով մը կզարնուէր .

— Լօքին է* որ իւր ոչխարները կպահպանէ , ըսին Գէորգին , որ ինքզինքը Սքանտինաւեանց հին չաստուածոց դիւթական աշխարհին մէջ փախադուռած կկարծէր .

Ի՞նչ հանդարտութիւն կտիրէր . չորս կողմ կտեսնուէր անհուն դաշտավայր մը , որ իւր աւազուտ դրից մէջ վարդագոյն ծաղիկներով եւ դիոյ եւ կաղնւոյ կանաչ ծառերով ձեւացած գեղեցիկ օթոցի մը նման կը տարածուէր .

Գէորգ ուղեց որ դաշտին մէջ ըստ հաճոյս ընթանայ . բայց հոն ալ ամեն տեղ ծածկուած թունաւոր օձեր կային . նոյնպէս իրեն գայլերու վրայ ալ խօսեցան , որոնք ուրիշ անգամ գաւառը աւերած էին . Երբ կանաչականը պատուեց՝ թէ իւր հօրը կենդանութեան ատեն , ձիերն այս վայրենի գաղաններէն շատ կնեղուէին՝ ոչ ընդ մինչեւ նոյն ատեն տակաւին բնայինջ եղած չէին . Որ մը ըսաւ ծերը , հայրս ձի մը գտեր է , որ իւր առջի ոտքերուն մէջ ահագին գայլ մը բռնած կեցած է եղեր . կերթայ կսպաննէ գայլը . բայց կռուոյն մէջ հօրս ալ սրունքները բզըքտած եւ արիւնլուայ եղած էին .

Նոյն ատեն Գէորգ չուղեց՝ որ երկար մնան հոն , չուտով մը ամալի դաշտավայրէն անցան , վերջն ալ խոր աւաղներէն և վերջապէս երթալիք տեղերնին հասան . տունը հրաւիրեալներով լեցուն էր . շատերն ալ դուրսը մնացած էին . տանը չորս կողմը կառքերով պատած և ձիերու եւ եղներու բազմութեամբ լցուած էր , որոնք աւազուտ երկրին մէջ արածելու գացին . Ագարակին ետեւը մեծ ամեծ աւաղակոյտեր բարձրացած էին՝ ինչպէս որ ծովեզերքը . ի՞նչպէս ձեւացեր էին ասոնք ծովեզրէն

* Ըստ դիցաբանութեան Աեղտաց՝ չար ոգի մ' է , որդի Գարպանդ հսկային եւ Լօֆֆայիայի , չաստուածներէն շղթայակալ եղաւ , եւ դժոխքին մէջ պիտի մնայ՝ մինչեւ ի կատարած աշխարհի :

հեռի տեղ մը , արդեօք հո՞մն էր բերած . ասոնք ալ իրենց պատմութիւնն ունին :

Յաղման արարողութիւնը սկսաւ . պէտք եղած աշտօթքները կարգացուեցան , ամեն մարդ ալ լուսութեամբ եւ ուշադրութեամբ կեցած էր , բայց միայն քանի մը ծեր կային՝ որ կուլային . հանդիսականաց մեծ մասը հազիւ մեռեալը կճանչնային . Նրբոր եկեղեցիէն դուրս ելան , իւրաքանչիւրն ալ ուրախ դուարթ էր , ի բաց առեալ քանի մը ծերեր , որոնց վրայ տխրութիւնը տիրած էր . Սեղանները կերակուրներով լեցուն էին . միս , ձուկ , կարկանդակ , մեղրաջուր եւ օձաձուկը մարսելու համար օղի . բան մ' ալ չէր պակսեր :

Գէորդ կերթար կուգար , վազվազելով , ցատկըտելով , ամեն տեսած բանին վրայ զարմանալով , ծաղիկներ ժողովելով եւ դարձեալ ձեռքէն վար ձգելով . վերջը մրտենի ժողովելով եւ անոնցմով ձեռքերը կարմրեցած եւ ուրախութեամբ ցաթկըտելով :

Բերանաբաց Հսկայից գերեզմանները կդիտէր , որոնց վրայ պատմուած զարհուրելի պատմութիւնները լլուտած էր . իրիկուրները կտեսնէին՝ որ մութէ սիւներունման չոր մառտիսուղը կրարձրանար , զոր արեգակը գեցիկ գոյներով կզարդարէր :

Այսպէս շարունակ երեք օր ուրախութեամբ անցուցին , չորրորդ օրը պէտք եղաւ՝ որ ամեն մարդ ալ իրենց տունները վերադառնան :

Երբոր Գէորդ եւ իւր ծնողքը ծովեզրը գտնուած աւազակոյտերը տեսան , ծեր ձկնորսը աղաղակեց .

— Ահաւասիկ բուն աւազակոյտերը , ասոնք միայն հողմոց ուժգնութեան դէմ կրնան դնել :

Վերջը Գէորդին պատմեց թէ ի՞նչպէս ծովեզրէն հեռուն այնպէս աւազակոյտեր ձեւացած էին . Ահաւասիկ պատմածը :

— Օր մը , ըսաւ , գեղացիները դիակ մը գտան եւ գերեզմանը թաղեցին . եւ ահա՛ յանկարծակի ծովը ամայի դաշտավայրերուն մէջ կյորդէ , հետ զհետէ միշտ յաւաաջելով եւ աւազէ լեռներ մղելով իրեն անջեւէն . Նր-

կիւղը պատեց . նոյն ատեն՝ իմաստուն ծեր մը խորհուրդ տուաւ ուրիշներուն մեռեալը գերեզմանէն հանելու :

— Եթէ զանկա բթամատը բերանին դրած գըտնէք, նշան է թէ ծովի մարդ մ'է, եւ ալիքներն երբէք պիտի չդագրին զձեզ սարսափեցնելէ՝ մինչեւ որ մեռեալն իրենց չվերադարձնէք :

— Եւ յիրաւի, մեռեալն իւր բթամատը բերանին վրայ դրած էր, գիւղացիք սալի մը մէջ դրին զանկա, եւ աճապարանօք տարին ծովը ձգեցին . նոյն ատեն ծովն ալ շուտ մը քաշուեցաւ, բայց իրեն բերած աւաղները՝ եղած տեղերնին մնացին :

Պատմութիւնը Գէորգին շատ հաճոյ երեւեցաւ, երբէք ստուգութեան վրայ չէր կասկածիր, ինչպէս չէր տարակուսիր բնաւ նոյն իսկ ձկնորս պատմիչը :

(Երոտիւն)

Ա Ռ Տ Ն Ի Ն Տ Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Ե .

Կանանց իրենց բոլոր խելքը գործածելու խիստ հարկ եղած տեղը տունն է . հոս մեծ իշխանութիւն ունին : Կնոջ գործունէութեան յատուկ առարկան է բնակած տեղին վրայ նախատեսութիւն ընել , կահ կարասւոյ պահասութիւնը հոգալ , կամ գնել տալ ու պատրաստել , և ուտելիք ճարել : Պէտք է որ գիտնայ թէ ո՞ր կըրնակի , ի՞նչ քաղաք կամ ի՞նչ գիւղ . իւր բոլորի մարդիկը ի՞նչ մարդ են , եւ իւր տան մէջ եղողները ի՞նչ բանութեան տէր մարդիկ են , Պէտք է հասկնայ տանը առողջաբանական վիճակը , խոնամ թէ չոր տեղ կընակին , օդը խոլդուած թէ արձակ տեղ : Առողջութեան օրինաց առաջին պահանջած բանն է՝ որ տուն մը ձմրան համար հարաւոյ կողմը պատուհան ունենայ , ամրան համար ալ հիւսիսի կողմը : Բայց այս օրէնքը ամենուն վրայ չկրնար դրուիլ , որովհետեւ տունը փոխելու կամ սերիչ մը շինելու կարողութիւն ամէն մարդ ալ չկրնար ունենալ . ուստի աւելի աղէկն այն է՝ որ առողջաբանական յոյժ պարզ միջոցները գոնէ սովորին , այսինքն , թէ տաք եղանակներուն ինչպէս զովութիւն , եւ ցուրտ եղանակներուն ինչպէս բարեխառնութիւն կրնայ ճարել մարդ մը : Հարուստը արեւ եւ լոյս ալ կրնայ գնել . բաւական է , որ քանի մը ոսկի գրպանէն դուրս հանէ . հիւսիսէն հարաւ , հարաւէն հիւսիս երթալ գալ , եւ ո՞ր տեղ որ իրեն առողջութիւնը պահանջէ փնտռել ու գտն

նել անոր համար բան մ' ըսել չէ , բայց ամէն մարդ ալ հարուստ չէ : Սա՛ կայ՝ որ խելքն ալ կրնայ ոսկին պէս բարեկեցութիւն ձեռք բերել : Տաքի եւ ցրտոյ դէմն առնելու միջոցներ կան՝ որ բնաւ դրամոյ պէտք չունին . ասոնցմէ մէկն է լոյսն ու շուքը եղանակին եւ աւուր ժամերուն համեմատ դորժածել տան մէջ :

Տանը կահ կարասիներու համար ալ այսպէս պէտք է գիտնամք : Եթէ ամէն նորածեւութեան հասնիմ ըսես՝ գլուխ չես կրնար հանել , ամէն տուն իրեն պիտոյից յատուկ եղած կարասին միայն պէտք է որ դորժածէ : Տան մը երջանկութիւնը տակնուվրայ ընող ամենէն դէշ բանը նորածեւութեանց հետեւիլն է : Ասոր հրապուրանքը օրէ օր մեզի նորանոր կարասիներ դնել կուտայ : Ինչ որ են մեր հաստատուն պէտքերը՝ անկէ աւելի փնտռելն աղէկ չէ : Կաշամար , գրիչ եւ գրասեղան՝ զորս երկայն ասեն դորժածեր եմք , երբեմն մեզի անուշ խորհրդածութիւններ կ'ընեն , եւ այնպիսի յիշատակներ ալ կ'ըրեն մեր մտաց՝ զորս որչափ սիրեմք՝ այնչափ նորութիւն երեւան կ'հանեն : Գծապրութեան եւ նկարչութեան ուսումը կարասիները կարգաւորելու եւ համեմատաբար շաւելու վարժութիւն մը կուտայ աղջիկներուն : Տան մը պաշար պատրաստելն ալ հաշիւ եւ նախատեսութիւն պահանջող բան մ' է : Տան մէջ եղողներուն փութակը պէտք է գիտնալ : Ինչպէս զգուշալի է զեղխութիւնը՝ նոյնչափ ալ չափազանց կծծութիւնը . մի և նոյն կերակուրը ստամոքս կյոգնեցունէ եւ հիւանդութիւն կ'ըրէ . կինը ծառայներուն հաւատարմութեան առաւել հոգ տանելու է . տանը խնայութեան աւելի ստուար ճիւղը ծառայներուն ձեռքն է , չափէ դուրս վտահութիւնը՝ մանաւանդ այն որ երկար փորձառութենէ ետքը չլսար , տունը կ'ործանէ Տան տիկնոջ աչքը ծառայոյց բոլորէն աչքերէն սուր է : Բոցոյտ թուշնոյ եւ ասոր ձողերուն վրայ եղած առակը մեր ըսածը կ'հաստատէ :

Արտոյտ թռչունը բոյն կ'ընէ արտի մը մէջ՝ ուր իւր ձագերը հասնելէն վերջը՝ կանուցանէ զանոնք : Հնձոց ժա-

մանակը դալով, արտին սէրը ծառայներուն կհրամայէ որ երթան տեսնեն՝ թէ արտը հնձելու ժամանակն եկած է, կերթան ծառայները՝ եւ բաւական խօսք կը նեն արտը հասած ըլլալուն կամ չըլլալուն վրայ, ու ետ կգառնան, Զագերը սարսափելով կպատմեն մօրերնուն, մայրերին կըջալարէ ըսելով՝ թէ մինչեւ որ ծառայներուն վիճաբանութիւնը հասուննայ, արտը կանցնի, եւ մենք ժամանակ կունենամք փախչելու, Բանիմը օր անցնելէն վերջը, տէրը կուգայ՝ կտեսնէ որ հունձքը հասած է, կհրամայէ ծառայներուն՝ որ վաղը քանիմը գրայի ալ առնելով, գան քաղեն արտը, Զագերը դարձեալ սարսափելով եղածը կպատմեն մօրերնուն, Արտոյտ դարձեալ իւր ձագերը կմխիթարէ ըսելով՝ թէ մինչեւ որ դրացիները ժողովուին գան, օրեր կանցնին եւ մենք ատեն կունենամք փախչելու, Ատեն անցնելէն յետոյ տէրն արտը կուգայ՝ կտեսնէ որ մարդ չէ եկեր քաղելու, կհրամայէ ծառայներուն՝ որ վաղը ման գայները բերեն, հաւ մ' ալ իրեն համար եւ սկսին քաղել, Զագերն աս ալ կպատմեն, Այն ատեն արտոյտ կբսէ. ահա հիմայ եկած է փախչելու ժամանակը, որով հետեւ վաղը այս արտը պիտի քաղուի. մեր բոյնն երեւան չեւած՝ փախչելու ենք, Արտոյտ ձագերը կժողվէ կփախչի. իսկ արտին տէրը կսովորի՝ թէ ոչ դրացւոյ տէտք է եղեր վստահիլ եւ ոչ բարեկամի. ինքն իւր ծառայներով արտը կքալէ, եւ կբսէ, — Զոր կարես անձամբ անձին, մի՛ յանձնեսցես մերձաւորին — : Ով որ ինքն իւր ձեռօք թէ գործերը եւ թէ տունը կրնայ հոգալ, ծառայներ բռնելու պէտք չունի. Տան մէջ ծառայ ունենալը այն նպատակաւ ըլլալու չէ՝ որ զմեզ տանը մէկ անկիւնէն միւսը տանին բերեն, այլ թէ մեր տանը ծառայութեանց չբաւած գործերնուս մէջ մեզի օգնեն. Բայց մեր երկրին մէջ սովորաբար ծառայները դրեթէ աւելի ըսած իմաստով կգործածուին, ասոր համար է՝ որ հաճոյից վերաբերեալ գործողութիւններու այնչափ մարդ կգործածենք, որչափ չենք գործածեր մեր առեւտրական գործերուն համար. հաճոյքնիս

ուղտը չկրնար տանիլ , բայց դրամադուրինիս մուկն ան-
գամ կվերցունէ :

Հարկի և շահու համար պէտք է դործածել ծառայն ,
և ոչ թէ մեր դործնական կեանքն աւելի վատթար ընե-
լու համար . ասկէց զատ պէտք է , որ ծառային խոհե-
մը , հանդարտը և գործունեայն վնասուեմք : Գիտեմք ,
չատ անգամ կըսեն , այսպիսի տիրոջ այսպիսի ծառայ . բայց
այս խօսքը մինչև աստիճան մը ճշմարիտ է , այսինքն
այնպիսի ծառայներու համար , որոնք պատանելու
թեան հասակէ մէկ տան մը մէջ իրենց ծառայութիւնն
սկսելով՝ վարժուեր են , և համեատ պահուելով՝ տանը
հետ երախտագիտութեամբ ալ կանգուեր են : Իսկ ինչ
պէս ճշմարիտ կըլլայ այնչափ ծառայներու համար , որ
քսան տունէ անցնելով՝ մինչև իմ կամ քու տունդ
եկեր են :

Ծառայներուն պակասութիւնն ինչ որ ալ ըլլայ , պէտք
էսէրը և տիկինը իրենց մարդկութիւնը դիտնան : Պէտք
է անարդար կամ անիրաւ բան չհրամայեն , իրենց կա-
րողութենէ վեր դործ չյանձնեն , չչարչարեն , անուշ
խօսին , և յանդիմանեն առանց բարկութեան . հրա-
մայելու են առանց խտուութեան , այս է տիրոջ կամ
տիկնոջ ծառային հետ վարուելու կերպը , որով անձնա-
նուէր կրնան ինել իրենց , և իրենք փոխարէն կհոգան
ծառային ապրուստը , պէտքը , ապագայն . խրատ կու-
տան , և իրենց թերութիւններուն անոր համար բարկա-
ցած կցցունեն՝ որպէս թէ ուղղելու համար և ոչ թէ
կիրքերին իշխեցնելու . Պէտք է յիշեն Սոկրատայ այս
գեղեցիկ խօսքը՝ զոր իւր ծառային ըսաւ , երբ պատ-
ժել կուղէր . — Ես քեզ արժանապէս կպատժէի , թէ
որ բարկացած չըլլայի . —

Ծառայից պէտքը հոգալու զանցառութիւն կամ
կծծութիւնը՝ զանոնք ո՛չ միայն իրենց գործին մէջ
թոյլ և մեղկ կընէ , այլ և իրենց տիրոջ ազդեցութիւնն ու
վարկը կկտորէ . Եղովբոսի առակը գեղեցիկ խրատ մը
կուտայ այս մասին , և ծառայ դործածող կծծի տէրե-
րուն ուշառութիւնը կկշտամբէ , կալուածատէր մ' իր ծա-

ռայից չապկի պէտք ունենալն իմանալով առջևը կկտն չէ զանոնք և կըսէ . դացէ՛ք , կտաւատ ցանեցէք , որ ձեզի չապկեցու ըլլայ . Ծառայները կխնդան , բայց կալ ուսածատէրը չհասկնալով կըսէ . տե՛ս անիրաւները , չապկ պիտի պիտի ունենանք ըսելով ` կխնդան . Ուրեմն ինչ պէս զաւակաց և ընտանեաց առօրեայ պէտքերն տնմի շապէս հոգալ պէտք է , նոյն պէս հոգալու է մեր դոր ծածած ծառայներուն պէտքը , որպէսզի անոնց ժրու թիւնը չմեղկացնեմք :

Ինչպէս տէրը ` այնպէս և տիկինը քաղցր վարուելու են իրենց ծառայներուն հետ , բայց առանց ընտանութեան . միշտ խելքի ծառայեցնելու են ` և ո՛չ թէ հաճոյից .

Պէտք չէ պահեն ծառայ մը ` որոյ վարմունքը փասակար ազդեցութիւն կընայ ունենալ տան մէջ և զաւակաց վրայ . որովհետև չար սովորութիւնք չուտով կտարածուին և կիփոխանցին . Սառայի բանեցուցած այն խիստ զգուշաւորութիւնը , որով իւր իսմայէլ աղախնորդին ստիպուեցաւ իսահակէն հեռացնել , կընայ այս մասին կարեւոր խրատ մ' ըլլալ .

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՂԹԱՆՔ ՅԱՐԱՍԱԿԱՆ

« Եւ արդ Տէր , նուազեցաք քան
դամենայն ազգս : եւ եմք տառա-
պեալք յամենայն երկրի այսօր վասն
մեզայ մերոյ » : ԴԱՆԻԷԼ Գ. 37.

Ազգ թշուառ , սերունդ Հայկայ
Մատենալ 'ի հնոց բիւր աղետից ,
Աղաղակ առ քեզ բառնայ
Աստուած հզօր եւ տէր երկնից :

Նա երբեմն արեւելից
Շքեղապանձ նազեալ դշխոյ ,
Արդ մատենալ հողմոց քառից ,
Ճնշեալ յօտար՝ ձեռաց ներքոյ :

Հայրենիք , վայր սրբազան ,
Այն դաստակերտ Հայ քաջարանց ,
Որորան եւ քնարան
Գրիգորիսեանց եւ Ներսիսեանց ,

Արդ յաւեր եւ անմարդի՝
Եւ յօտարաց եղեալ կոխան ,
Եւ զօրէն հին Սիոնի
Կայ հարթ յատակ եւ աննշան :

Տէ՛ր , յայնժամ 'ի Բաբելայ՝
 Որպէս երբեմն յափանց Նիլայ ,
 Զայն առ քեզ , ձայն հասանէր
 Գերեալ որդւոցն Յակովբայ :

Յիշէին անդ զՍիւն ,
 Եւ քնարք 'ի մէջ ուռեաց օտար .
 Ուխտէին ուխտ առ Սիւն ,
 Ուխտ առ Սաղիմ վշտաշարչար :

Նոյն թշուառ որդիք Հայկայ
 Ուխտս ուղերձեն յիղձ կաթողին ,
 Առ քեզ տէ՛ր , Սոտուած անմահ ,
 Եւ առ խրեանց աշխարհ նախկին :

Մնդ Եդոմ ընդ Բաբելայ
 Ի կործանումն Սաղեմի ,
 Աստ Հիւսիս ընդ Հարաւոյ
 Հիդացելոյ ընդդէմ աղգի :

Ս. Ղ. Գ՝ որոյ դու միայն Տէ՛ր ,
 Որ վաղ 'ի բոլս բեր փորձութեանց՝
 Զիւր Հաւատ , զՅոյս եւ Սէր
 Եցոյց անեղծ եւ դերասպանծ :

Ս. յԼ զի՛արդ յաղգս կրտսեր
 Կայ տառապեալ եւ արհամարհ ,
 Զայս 'ի քէն ո՛չ գիտեմք , Տէ՛ր ,
 Ս. յԼ զի՛ մեղաք մեք չարաշար :

Մեղաք քոց պատուիրանաց ,
 Եւ յօրինացըդ ապստամբ ,
 Բունեաց 'ի մեզ խելթ , նախանձ
 Սրհամարհեալք զգուգութեամբ :

Պարանոցք մեր կորացեալ ,

Ձի ծանրացաւ լուծ գերութեան .
Այլ ցեր՞ք մեզ 'ի նոյն մնալ ,
Մինչդեռ 'ի քեզ եմք ապաստան :

Պակասեաց իշխան , դպիր ,
Գահ արքունի և գաւազան ,
Փարաղո՞ւնք Հայկայ ընտիր , —
Չամենեսին տարաւ գազան :

Ո՛չ սերունդ Գեղեփնեան ,
Առաջնորդեւ մեր առաջի ,
Այլ ժանտ ծնունդ Սիկիմեան ,
Եւ դժնիկ սիրտ օտարոտի :

Օտարք մեք 'ի հայրենեաց ,
Այլ ո՛չ օտար և 'ի քէն .
Ձի խունկք և զոհք մեր նուիրաց
Ո՛չ առաջի քո ելանեն :

Արի՛ Տէ՛ր , 'ի կառսդ հրեղէն ,
Եւ է՛ջ առ մեզ իբր 'ի Բաբել ,
Եւ վշտաց հնոցք անդէն
Շեղցին յաչացդ 'ի յակնադկել :

Ի՞մեր սիրտ չնչեա՛ց , բարէ ,
Զհողմ՝ Սիրոյդ աստուածական .
Եւ մեզ մի՛ , մի՛ մեղիցէ
Բոց լալիլիզող ատելութեան :

Յուցցես մեզ սքանչելիս ,
Եւ բարձրացի սուրբ անուն քոյ ,
Բարձրացի եղջիւր Աղլիս ,
Եւ Հայաստան եկեղեցւոյ :

Յամօթ լիցին՝ ոյք չարիս
Խորհին քոյոց ծառայից :

Եւ դու միայն ծանօցիս՝
Աստուած և տէր համայնից .

Աստուած՝ որոյ 'ի ձեռին
Սիրտք մահացուաց բովանդակ ,
Եւ 'ի նմանէ խորտակին
Սուր բռնութեան և կապանք .

ԱՌԱԿ

ՎԱՐԴ ԵՒ ՄԱՆԻՇԱԿ

Յառաւօտին ցօղ մարդարիտ
Ոսկեշողեալ վարդն 'ի հովիտ ,
Առ մանիչակն ածելով ձայն՝
Ընդ իւր պանծայր գեղ աննման .

Ե՛լ , ե՛լ , ասէր , ծաղիկ չնչին ,
Տես զծաղկանց զգեղանին ,
Զոր ողջունեն ընդ այգս այգուն
Ոսկենշոյլ ցոյք արփենւոյն .

Յոր եւ սոխակ քաղցրախօսիկ
Յեղանակէ զիւր դայլայլիկ .
Գեղատեսիլ աղջիկն եւ կոյս
Նախանձաբեկ լինին գեղոյս ,

Եւ յամօթոյն իւրեանց չիկնել՝
Զիմ գոյն 'ի դէմն լինին բերել .
Ինեւ պճենն զգլուխս 'ի գարնան .

ինեւ մեղուք գործեն զսպան ,
 Ահա՛ վերգիւ ինձ գովաբան ,
 եւ Ասկերբիտդ հզօր պաշապան :

Իսկ դու անարգ եւ աղաղուն ,
 Միշտ զգեանով մնաս սողուն ,
 Ամենեցուն ոտից կոխան ,
 եւ ո՛չ առ ոք դոյ պատուական :

— Չնախանձիմ ես ընդ բաղդ քոյ ,
 Ձի ճանաչիս ծաղկանց դշխոյ ,
 Շատ համարիմ հիգիս խոնարհ :
 Փարեւ զոտիւքդ աղախնաբար :

Եւ զիս ընդ քեզ քաջք 'ի քերթողս
 Հռչակեցին 'ի մեծ ներբողս .
 Այլ ընդ բնութեան պարգևս երբէք
 Իցէ՞ օրէն պարծիլ ումեք .

Եւ առ խոտանս ունել զնոսին՝
 Որ ոչ ինքեանն հաւասարին .
 Զգեղդ՝ յոր պարծիս , խամրէ խորչակ ,
 'ւ 'ի քէն 'ի բաց գնայ Սոխակ .

Այո՛ւ՝ ականջելով դիցուհին ծաղկանց՝
 Դատաւոր 'ի մէջ երկոցուն էանց ,
 Երկոքին , ասէր , չքնաղք 'ի ծաղկունս ,
 եւ զի՞ պայքարել յընդունայն վիճմունս .
 Զվարդն՝ համեստութեան ընտրեցի տիպար ,
 եւ զՄանիշակ՝ հեղութեան խոնարհ :

Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ

Արաբացի որսական բարակին վրայ • Շունը՝ իւր բոլոր օգտակարութեամբն հանդերձ անարդ և արհամարհ է բոլոր Արաբիոյ և Սահարացի մէջ , մինչդեռ բարակն ընդհակառակն մեծ յարգ ունի • Իւր տէրը զինքը կղբգուէ , և ամեն կերպով կինամէ , և թէ՛ հարուստ և թէ՛ աղքատ իրենց ասպետական հաճոյից ընկեր կհամարին զինքը :

Ինչ զգուշութեամբ և խնամով որ ձիերնին սնուցանելու կաշխատին , նոյն կերպով բարակին մանգեան համար կաշխատին • Սահարացին բանի տեղ չդնէր քսան երեսուն մղոն տեղ քալել՝ ընտիր բարակի մը հետ իւր մատակը զուգելու համար :

Այս կենդանւոյն որսի մէջ արագութիւնը խիստ զարմանալի է • վիթր կամ այծեամբ վազած առեւնը կբռնէ • նոյնպէս երբ տեսնէ՝ որ յիշեալ անասունը տեղ մը կալածի , իսկոյն կյարձակի վրան , և խեղճ անասունը կբռնէ բերանի խոտը չկնած :

Սահարացիք հետաքրքրութեան արժանի կերպով մը կմեծցնեն բարակին կորիւնները • զանոնք անմիջապէս իրենց քով կպահեն , կիններն երբեմն իրենց կաթէն կը ծծցնեն զանոնք , իսկ մայր եղող մատակը զատ տեղ կը թողուն • բազմութիւն մարդոց նոյն կորիւնները տեսնելու կերթան , անոնց տիրոջը արմաւ և ուրիշ բաներ ընծայ կտանին , և ամեն հնարք կբանեցնեն՝ կորիւն մ'առնելու համար • Բայց տէրն ամենեւին չհաճիր տալ , և կտատասխանէ թէ՛ եօթն օրէն ետեւիտի զատէ իւր հաւնածները : Արաբացւոյ այս ընթացքը իրենց նշա

նաւոր՝ մէկ դիտողութենէն յառաջ եկած է , այս է թէ՛ կորիւնները ծնած ատեննին՝ միշտ իրենցմէ մէկը ուրիշներուն կռնակին վրայ կեցած կըլլայ , ճշգիւ գիտնալու և ապահով ըլլալու համար՝ թէ ո՞րն է արդեօք ասիկա , սովորական տեղէն կհեռացնեն զանիկա , և եթէ եօթն օրէն վերջը դարձեալ իրեն տեղը դայ , այն ատեն տէրը բոլոր յոյսն անոր վրայ կգնէ , և ամենէն աղէկն այն կհամարուի : Յաջորդաբար միւս մնացածներուն համար ալ նոյն փորձը կընեն , և մին քան զմիւսն աղէկ կհամարին :

Կորիւնները քառասուն օրէն կաթէն կկտրեն , բայց արմաւով խառն այծի կամ մատակ ուղտի կաթ կուտան , երբ երեք կամ չորս ամսուան ըլլան , կսկսին կրթել զանոնք : Տղայք հնդիկ ճագարներ կորսան իրենց բոյնէրէն , և կամ մեծ մուկեր , և կորիւնն անոնց վրայ կնետեն : Տակաւ առ տակաւ կորիւնները կաշխութեան , իրենց քայլերը կերագէն , ընակարաններէն հաջել կըսկսին , և մինչև որ առջևնէն որսերը չվերցնեն՝ չեն հանդարտիր :

Երբ հինգ կամ վեց ամսուան ըլլան , աւելի դժուարըմբռնելի որսերու կվարժեցնեն , ֆանի մը հոգի մէկէն կառնեն կորիւնը եւ նապաստակին բոյնին քով կտանձն , ուր կսկսի արագընթաց քայլերով իւր որսը բռնելու աշխատիլ : Նապաստակէն վերջը այծեման ձագ բռնելու կվարժեցնեն . կերթան անոնց բոյնը կըգտնեն , ուր հանդարտութեամբ իրենց մօրը քով պառկած կըլլան . բարակին ուշադրութիւնը կարթնցնեն անոնց վրայ , եւ երբ բոլորովին վերջին ծայր բորբոքի , յանկարծ անոնց վրայ թող կուտան : Ասոր նման քանի մը վարժութիւններէն վերջը՝ բարակը կատարեալ չաջողակութիւն ձեռք կբերէ , եւ կսկսի այնուհետեւ մեծ այծեամներու ետեւէն իյնալ :

Տարիէ մը վերջը՝ բարակը գրեթէ իւր բոլոր զօրութիւնը գտած կըլլայ , հոտոտելիքն աւելի կգորանայ , եւ որսորդութեան կտանին ղինքը 15—16 ամսը ուսն եղած ատեն : Երբ երեսուն կամ քառասուն այ-

ժեամբերու բազմութիւն մը տեսնէ , բարակն ուրախութենէն կսկսի դողալ , կդառնայ եւ իւր տիրոջը կը նայի , որպէս թէ աղաչելու ` որ թոյլ տայ իրեն . Տէրն ալ այժի մորթէ շինուած ջրին տիկը հանելով ` բարակին կռնակն ու վորը կըովացնէ , եւ թող կուտայ զայն . կհասնի անմիջապէս , եւ իւր աւարը կըլլայ այժեմանց բազմութեան մէջէն ամենէն կայտառն ու արուն .

Այս որսին մէջէն բարակն ալ իւր բաժինն ունի , միտի քանի մը աղւոր կտորներ .

Եթէ բարակ մը մինչեւ երկու տարի որսալ չսովորի , այնուհետեւ չկրնար սովորիլ . ուստի առած է ` որ կըսեն . Բարակն երբ որս է , եւ Բարակն որս է , այսինքն տաւրն եւ հինգ տարիէն յետոյ , լսել ուզելով ` թէ բարակին եւ մարդուն օր մը ի՞նչ աստիճանի տէր ըլլալին այն հասակնուն մէջ , այտնի կըլլայ .

Բարակը խիստ զգայուն կենդանի մ'է . երբ որսը ցոյց տան , եւ չյաջողի բռնել , իրենցեղած յանդիմանութենէն սաստիկ կըգածուի եւ ամբլթով կհեռանայ .

Աղտոտ ամանէ ո՛չ կուտէ եւ ո՛չ կխմէ . մէջը ձեռք մտած կաթը չուտէր բնաւ .

Շունը ամեն տեսակ բան կուտէ , աղտոտ տեղեր կպառկի , բայց բարակն այնպէս չէ , մաքուր եւ իրեն որոշեալ տեղեր կպառկի , տիրոջն անկողնոյն քով , եւ երբեմն անոր անկողնոյն վրայ . ցուրտ օրեր ձիու պէս լաթով կծածկեն զինքը , եւ կանայք ուրիշ ամեն կերպ կերպ զարդերով կզարդարեն . վիզը նախապաշարմամբ խեցիէ մանեակներ եւ հմայեակ (համայիլ) կկախեն , որպէս զի չարակնութենէ (նազարէ) ազատ ըլլայ . Ամառը կաթով ու արմաւով շինուած տեսակ մը կարկանդակ կկերցնեն , որ լաւ անունդ կուտայ . Ասկէց զատ բարակըն իւր տիրոջ հետ տեղ մը գացած ատեն ` անոր ընդունած հացկերութէն ինքն ալ բաժին կունենայ ,

Բարակին մահն ամբողջ վրանին եւ նոյն ընտանեաց մեծ ցաւ կպատճառէ , կանայք եւ տղայք սուգերով եւ ողբով վրան կուլան ` իբրեւ իրենցմէ մէկուն մահուան վրայ .

Աշխարհի բնակչաց հաշուի ըստ. — Վերջին ատեններս
փրճակագիր մը ճշդիւ քննել եւ իմանալ ուզեց, թէ աշ-
խարհիս բնակչաց թիւը ո՛րչափ է .

Ընդհանրապէս կկարծուի՝ թէ երկրագնդիս վրայ
1,300 միլիոն բնակիչ կայ . սակայն յիշեալ փրճակագիրը
միայն 1,228 միլիոն կընդունի .

Այս հաշուին համեմատ կրնանք այսպէս բաժնել
1,228 միլիոնը .

260 միլիոն կովկասեան ցեղ .

552 միլիոն մանկուղեան ցեղ .

190 միլիոն եթովպեան ցեղ .

176 միլիոն մալէզեան ցեղ .

1 միլիոն հնդկ — ամերիկեան ցեղ .

Երկրագնդիս վրայ 3,642 լեզու կ'սօսուի եւ 1,000 տե-
սակ ալ կրօնք կայ .

Երկրագնդիս վրայ, մէկ տարուան մէջ 33,333,533
մարդ կ'մեռնի . որ ըսել է՝ թէ ամբողջ մէկ օրը 91,554
մարդ կ'մեռնի, մէկ ժամը 3,780, մէկ վայրկեանը՝ 62,
մէկ մանրերկրորդին մէջ՝ 1 մարդ . այնպէս որ՝ մեր սրբ-
տին իւրաքանչիւր բարախման ժամանակ՝ մարդկային
արարած մը կ'մեռնի .

Կենաց միջին հասակը երրորդ տարին է .

Աշխարհի բնակչաց մէջ քառորդը՝ 7 տարեկան հա-
սակին մէջ, կամ քիչ մը վեր եղած ժամանակ կ'մեռ-
նին, կէսը՝ 17 տարուան մէջ կամ քիչ մը վեր . 100,000
մարդոց մէջէն միայն մէկը 100 տարեկան հասակին կը-
նայ հասնիլ . 500 էն՝ մէկը 90 տարեկան կրնայ ըլլալ,
եւ 100 էն՝ մէկը միայն 60 տարեկան հասակին կ'հասնի .

Երկրագնդիս բնակչաց արական սեռին ութերորդ
մասը ղինուոր են .

70 տարեկան հասակ ունեցող 1,000 անձանց 43 ը՝
քահանայ, ճարտասան կամ հրապարակասօս են . 30 ը՝
երկրագործ են . 33 ը՝ դորժաւոր . 32 ը՝ ղինուոր . 29 ը՝
փաստաբան, եւ 24 ը՝ բժիշկ .

Մանգրէնէն ինչ զինացանաւիւնն , կալաւմուտի թէ ժամա-
նակին ջինաստանի մէջ երկոտասան մանտարինէ կազմու-
ած ժողով մը կար , որուն պաշտօնն էր իւրաքանչիւր կայ-
սեր կենաց պատմութիւնը գրի առնուլ : Այս ժողովը
ամեն օր կդումարուէր . ժողովատեղոյն մէջ տեղը ել-
կալապատ մեծ արկղ մը դրուած էր , վրայէն փոքրիկ
ծակ մը բացուած , ուրկէջ թագաւորին պատմութեան
վերաբերեալ յիշատակարանները մէջը կձգուէին :

Ըստ օրինաց , այս արկղը իւրաքանչիւր կայսեր
մահուանէն ետքը միայն կրնար բացուիլ . Սակայն , աս-
կէց գրեթէ դարուկէս առաջ , այս կայսերաց մին , ու-
ղեց տեսնել , թէ ինչպէս նկարագրուած էր իւր վարքն
այն յիշատակագրութեանց մէջ . Ելաւ ժողովատեղին
գնաց , առանց բնաւ խորհելու թէ նոյն իսկ այս ըրա-
ծովն ստգտանելի կըլլար , որովհետեւ եթէ բարի մարդ-
մ' ըլլար՝ հարկաւ այսպիսի գաղափար չէր ունենար . կը-
հրամայէ որ նուիրական արկղը բացուի , ե. հոն իւր ան-
արդար տեսչութեան կենդանի պատկերը միայն գրա-
նելով , սաստիկ կղայրանայ . Բարկութենէն կրակ կը-
տրած , մեկէն ժողովին գլխաւորը կկանչէ , ե. անոր յան-
դգնութիւնը խափա կշտամբելէն յետոյ , կառաւինատել
կուտայ . Միւս օրուան յիշատակագրութեանց մէջ կայ-
սեր այս խժդժութիւնը դարձեալ կարճանագրուի , ե.
նոր նախագահն ալ իր նախորդին նման կգլխատուի ,
նոյնպէս նաև երրորդ նախագահն ալ :

Երբոր կարգը չորրորդին եկաւ , թագաւորին առ-
ջև ելած ատեն՝ գերիի մը ձեռք տուաւ իւր դագաղը ,
ե. ինքն ալ անոր առջևէն հանդարտ ու խաղաղ դէմքով
կայսեր ներկայացաւ , որ կատաղի ե. վայրագ դաղանի
մը պէս անհամբերութեամբ իր որպին կսպասէր :

« Կտեսնե՞ս , ըսաւ , որ մեռնելէ բնաւ երկիւղ չու-
նիմ , ահա դագաղս , ե. ահա գրուխս . 'ի զուր կյուսաս՝
» Ծամարտութիւնը լռութեամբ քօղարկուի , միշտ քեզի
դէմ լսօսող ձայն մը պիտի ըլլայ անշուշտ , հրամայէ կա-
ռաւինատել զիս , բարի է ինձ մեռնիլ քան թէ ապրիլ

այնպիսի տիրոջ մը ձեռքին տակ՝ որ իւր կայսրութեան բոլոր ճշմարտասէր մարդիկը փողոտել կ'սորհի » :

Կալատմեն թէ կայսրը այս մանտարինին աներկիւ ղութեանը վրայ զարմանալով , մեծապարզ և մեծարեց զինքը , և այնուհետև արձանագրութեանց բնաւ չխառնուելով՝ այնպիսի կեանք մը անցուց՝ որով իւր բարի համբաւն ու բարի անունը անմահացուց յիշատակարանաց մէջ :

Սէ- Բէ Կէն՝ Գեֆֆու : Յովսէփ Դանիէլ սեւ մ' էր 1810 ին ֆանթիւքէնի (Հիւսիսային Ամերիկոյ միացեալ Նահանգաց մին) մէջ ծնած . աշխարհք եկած ատեն սեւ էր եւ սեւ մնաց մինչեւ վեշտասաներորդ տարին : Այս միջոցին շուրջ մը գլուխը խածաւ . շունն հիւանդութիւն մը չունէր , եւ խածուածքը ըստ երեւութին սաստիկ ազդեցութիւն մը չունեցաւ : Պէտք է դիտել առաջ թէ Դանիէլ յանկարծակի խածնուեցաւ՝ չտեսնելով բնաւ շանը վրան յարձակիլը , որուն բարկութիւնը կըրդուէր :

Այս դէպքէն երկու շաբաթ յետոյ խեղճ սեւին դունաւորութեան վրայ զարմանալի փոփոխութիւններ եղան , մաղերը գորշախայտ եղան , մարմինը մեծաւ մասամբ սեւութիւնը կորսնցուց , բոլորովին ճերմակ քանի մը բիծեր երեւցան , որ տակաւ առ տակաւ մեծցան , եւ քրտանեւհինգ տարեկան հասակին Դանիէլ այն կերպարանքն ունեցաւ , ինչ որ այժմ ունի :

Ի բաց առեալ կերպարանքը՝ որ մասնաւոր նկարագրութեան արժանի է , եւ դնդաւեղի գլխոյ մեծութեամբ քանի մը սեւ բիծերը՝ որ կուրծքին եւ ձեռաց դաստակներուն վրայ քսան փարայնոցի չափով աստ անդրուած են , բոլոր մարմինը ճերմակ է , չէ թէ դեղինի վրայ « փոքր » գունով մարդոց պէս , հապաբուն իսկ կովկասեանց նման :

Կերպարանքին կէսը ճերմակ և կէսն ալ գորշ թըխագոյն է : Ճակատը՝ բաց ի քանի մը անկանոն բիծե-

րէ , բոլորովին ճերմակ է . մի և նոյն գունով երկու հարիւրամեթրի լայնութեամբ շրջանակ մը կ'աւտէ բոլոր երեսը , որուն ստորին մասը ` քիչն սկսեալ , ճերմակ է , բայց 'ի վերին և ստորին շրթունքներէն . ուրիշ սև գիծ մ' ալ քիչն վրայէն կանցնի , և երկու այտերը իրար կմիացնէ սև բիծերով . երկու աչաց մէջ տեղը գտնուած անջրպետը նոյնպէս սև է . վերջապէս ականջներն ալ թխագոյն բիծերով ծածկուած են . դանկին մորթը ճերմակ է , մազը կարճ , գուռղ և կէս մը սև կէս մը ճերմակ .

Դանիէլ երբէք հիւանդութիւն քաշած չէ . քսան և հինգ տարեկան եղած ատեն սեխ մը հետ ամուսնացաւ , և իրիտ բարեկազմ , առողջ և իւր մօրը պէս սև տղայ մ' ունեցաւ . որուն վրայ ամենեւին գունափոխութեան հետք մը չնշմարուիր .

Այսպիսի դէպքեր շատ մարդոց վրայ պատահած են , բայց անոնց մէկն ալ ասոր նման դրեթէ բնական սպիտակութիւն մ' առած չէ , այլ մասնաւոր փոփոխութիւն միայն ստացած են իրենց բնական գունոյն վրայ .

Բայց ի՞նչ պատճառ ունի արդեօք այս զարմանալի փոփոխութիւնը . լըֆա երեւելի վիրաբոյժը կհամարի թէ՛ խափշիկներու գունափոխութիւնը ծանր վէրքէ մը կ'պատճառի . Սաստիկ յուզմունքով մը շատ մարդոց մազեր ճերմկցած են , ինչպէս կ'պատմուի ` որ թխահեր երիտասարդի մը մազերն յանկարծ ճերմկցած են , երիտասարդին կախաղանն հանուելու վայրկեանն .

Պատահած է ` որ ճերմակ մարդիկ ալ ընդհակառակն յանկարծ սևեցած են , ինչպէս քանի մը տարի յառաջ կէյվէի Գընճլար գիւղէն Յովհաննէս անունով երիտասարդ մը երեսուն կամ երեսուն և հինգ տարեկան յանկարծ սևեցաւ իւր պարտիզին մէջ աշխատած միջոցին , եւ ինչպէս կհաւաստեն ` այս փոփոխմունքը բնաւ իւր առողջութեանն ալ փոփոխելուն պատճառ մը չեղաւ .

Պ. Համմէր կկարծէ ` թէ այսպիսի յանկարծական

դռնափոխութիւնք վախի արդիւնք են . սակայն սաս-
տիկ յուզմունք մը կրնայ արդեօք չղային զօրութեան
վրայ այսպիսի մշտնջենաւոր փոփոխութիւն մը յառաջ
բերել . ասիկա դեռ եւս ստուգութեան կարօտ է .

Կռնոյն հնարքիւն է . Ատենով Պարսից Բսերք-
սէս թագաւորը Սարգիկէի վրայ երթալու ատեն՝ Փը-
ռիւզիոյ Կեղենէ մայրաքաղաքն եկաւ , ուր կրնակէր
լիւգացոց Պիւթիոս թագաւորը , ուսկէց աւելի հա-
րուստը չկար նոյն ժամանակին՝ Բսերքսէսէն զատ .

Պիւթիոս մեծամեծ դանձեր տուաւ Բսերքսէսի եւ
անոր զօրաց՝ իբրեւ պատերազմական ծախք . զարմացաւ
եւ միանգամայն շատ ուրախացաւ Բսերքսէս այս առատ
նուիրատուութեան վրայ , բայց չհանդուրժելով նուա-
ստանալ քան զՊիւթիոս , ոչ միայն իրեն թողուց իւր պար-
գենները , այլ եւ աւելի ալ տուաւ .

Անշուշտ Պիւթիոս խիստ առատաձեռն եւ անընչա-
սէր մէկը պիտի երեւի ընթերցողին . սակայն ընդհա-
կառակն էր , հարուստ եւ խիստ հարուստ , բայց կար-
գէ դուրս կծծի եւ ընչաքաղց , որով հանապաղ բոլոր
ժողովուրդը կկեղեքէր , եւ չափազանց կշարչարէր ,
չարունակ ոսկոյ եւ արծաթի հանքերու վրայ աշխատ-
ցընելով .

Անգամ մը Պիւթիոս քաղաքէն մեկնեցաւ , ժողո-
վուրդը մէկէն արտասուօք եւ ողբովք թագուհւոյն դի-
մեցին՝ իրենց տառապանքէն փրկուիլ աղերսելով . Թա-
գուհին իւր այրն համոզելու համար բնաւ խօսք կամ
բառ մ' ալ չըսաւ անոր , այլ հետեւեալ դորձնական
խրատը տուաւ . Պիւթիոս քաղաքը դարձածուն պէս
թագուհին անոր մեծ սեղան մը պատրաստեց , որուն
վրայ դրուած բոլոր անթններն ոսկի եւ արծաթ ըլլալէն
զատ՝ համագամ կերակուրներն ու խորտիկներն ալ չէ
թէ իրական կերակուր , այլ ոսկիէ և արծաթէ կեղ-
ծեալ էին .

Զարմանօք բազմեցաւ Պիւթիոս սեղանին գլուխը ,

բայց անօթի ելաւ , վասն զի բան մը չկար հոն ուտելու . Այսու ամենայնիւ հասկցաւ թագուհւոյն միտքը՝ որով իրեն արծաթասիրութիւնը կշտամբելով՝ կհասկցնէր իրեն թէ ոսկին և արծաթը պէտք է վաստկիլ , բայց և վայելել , և թէ՛ միայն ոսկւոյ կամ ստակի հարստութիւնը բաւական չէ . թագաւորի մը և ժողովրդեան , հապա՝ արհեստ և երկրագործութիւն ալ պէտք է .

Թագուհւոյն այս հանճարեղ հնարքը խրատեց զՊիւլթիոս , որով այնուհետեւ ժողովրդեան մէկ հինգերորդ մասը սկսաւ բովելու և մետաղ հանելու ծառայեցնել , և միւսներն ազատ թողուլ , որպէսզի արուեստից և երկրագործութեան պարապին .

Պիւլթիոսի սեղանոյն վրայ յարմարցունելով կպատմուի առասպելաբանութեան մէջ՝ թէ փռիւղիոյ՝ թագաւորներէն մէկը Մինդաս անունով՝ ինչ բանի մօտեւոր , դից առանձնաշնորհութեամբ մէկէն ոսկւոյ կիփոխէր զայն , որով ամէն բան յոսկի դարձաւ , և ինքը սովամահ եղաւ .

ՅՈՅՍ Ը կերեւի ամինն անդամ մը 64 կրնայ բաղկացնել
տեսրով մը : Գինն է ամեն տեղւոյ համար մէկ տարին երեք
արծաթ մէճխտիէ , վեց ամսուան համար՝ երկու արծաթ մէճխ-
տիէ առանց ծախուց ճանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւնն ընելու համար պէտք է
թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԵՐ

Կ. ՊՕԼԻՍ . Գրաւաճառ եղբարք Գալաֆեան . Չաքմաք-
ճըլար հօգուշու
ԲԵՐԱ . Երաւաճառ Ստեփան աղա Կիւլէրեան , Տօղրու հօլ
պարագան , թիւ 473
ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ . Մ. Յովհաննէս աղա Եղըճեան
ԱՏԱԲԱԶԱՐ . Պ. Արմենակ Յ. Երամեան
ՄԵՄ—ՆՈՐ — ԳԻԻՂ ԲԱԶԱՐՈՒ . Կարապետ աղա Մ. Անդր.
Շարապիւանեան
ՊՐՈՒՍԱ . Մ. Ստեփան աղա Թանկերեան
ԿԵՅՎԷ . Աղարիկ աղա Մ. Յ. Երամեան

